

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA**

DEIVIDAS BRINIUS

Istorijos specialybės
IV kurso studentas

**PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ IR LIETUVOS VALSTYBĖS
EKONOMINĖ POLITIKA**

Bakalauro darbas

Mokslinis vadovas doc. dr. Rita Regina Trimonienė

Darbas originalus – Deividas Brinius
(.....)

Šiauliai,
2010

TURINYS

ĮVADAS	3
1. DIDŽIOJI PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ 1929–1933 M.....	8
1.1. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS PRIEŽASTYS	8
1.2. JAV KRIZĖS METAIS	10
1.3. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ VOKIETIJOJE	11
1.4. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ DIDŽIOJOJE BRITANIJOJE	13
1.5. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ PRANCŪZIJOJE.....	14
1.6. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ ITALIJOJE	16
2. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ LIETUVOJE.....	19
2.1. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS YPATUMAI LIETUVOJE.....	19
2.2. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS ĮTAKA LIETUVOS PRAMONEI	20
2.3. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS ĮTAKA LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIUI.....	23
2.4. MONOPOLINIŲ SUSIVIENIJIMŲ ĮTAKOS STIPRĖJIMAS KRIZĖS LAIKOTARPIU..	26
2.5. LIETUVOS GYVENTOJŲ PADĖTIS KRIZĖS METAIS	28
3. LIETUVOS EKONOMINĖ POLITIKA PASAULINĖS KRIZĖS METAIS.....	34
3.1. LIETUVOS BIUDŽETO POLITIKA	34
3.2. LIETUVOS MONETARINĖ POLITIKA.....	36
3.3. UŽSIENIO PREKYBOS BALANSAS.....	37
3.4 EKONOMINIO REGULIAVIMO PRIEMONĖS KRIZĖS LAIKOTARPIU	38
3.5. KITI VALDŽIOS PRIIMTI SPRENDIMAI EKONOMINĖS KRIZĖS POVEIKIUI LIKVIDUOTI.....	40
IŠVADOS.....	45
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	48

IVADAS

Temos aptarimas. Pastaraisiais metais Lietuvos žiniasklaidoje netyla kalbos apie šalį apėmusią ekonominę krizę. Vis dažniau prisimenama ir Pasaulinė ekonominė krizė, kuri siautė visame pasaulyje 1929–1933 metais. Ši krizė dar vadinama Didžiąja depresija. Šiai ekonominei krizei neprilygo nei viena iki tol buvusi ekonominė krizė, nes ji buvo apėmusi visas ūkio šakas ir pasklidusi po visą pasaulį.

Krizė prasidėjo Jungtinėse Amerikos Valstijose 1929 m. spalio 24 dieną. Dar ši diena istorijoje žinoma kaip juodasis ketvirtadienis. Tą dieną staiga krito New York‘o vertybinių popierių biržoje Wall Street‘e akcijų kainos, prasidėjo masinė panika, masiniai įmonių bankrotai.

Netrukus ekonominė krizė išplito po visą pasaulį. Milijonai žmonių prarado darbus, savo santaupas, namus.

Šiame darbe yra nagrinėjama 1929–1933 metų Pasaulinės ekonominės krizės stiprumas ir poveikis Lietuvos ūkiui, jo atskiroms šakoms, taip pat nagrinėjama kaip ši krizė palietė Lietuvos gyventojus ir kokią ekonominę politiką vykdė Lietuvos valdžia, kokių priemonių ėmėsi šiai ekonominei krizei pažaboti.

Taip pat šiame darbe yra aprašoma kaip Didžioji depresija palietė pagrindines pasaulio ekonomikas, t. y. Jungtines Amerikos Valstijas, Vokietiją, Didžiąją Britaniją, Prancūziją ir Italiją, bei kokių priemonių ėmėsi šių šalių valdžios ekonominėms problemoms spręsti.

Istoriografija ir šaltiniai. Rašant darbą, buvo remiamasi K. Meškausko, V. Purono, J. Jurginio ir M. Meškauskienės darbu.¹ Šioje studijoje jos autoriai daugiausiai tyrinėjo apskritai visą lietuviškąją pramonę ir jos vystymąsi, tačiau skyrė šiek tiek dėmesio ir Pasaulinei ekonominei krizei Lietuvoje. Autoriai rašydami šią knygą palietė kelis ekonominės krizės aspektus, t. y. kaip pasireiškė krizė Lietuvoje; kada ji pasireiškė; koks buvo jos gilumas; kaip kito pramonės ir žemės ūkio gaminių kainos. Iš šio darbo informaciją teko atsirinkti labai atsargiai, nes autoriai pateikia daugelį faktų per klasių kovos prizmę, todėl kai kurie faktai, mano nuomone, yra šiek tiek prasilenkiantys su tikrove.

Taip pat buvo remtasi G. Vaskelos darbu.² Jame autorius daugiausia dėmesio skyrė bendrai tarpukario Lietuvos ekonomikai ir tik šiek tiek tyrė Lietuvos ekonominę padėtį Pasaulinės ekonominės krizės metais. Rašydamas apie Didžiąją depresiją Lietuvoje, G. Vaskela aprašo kada ji pasiekė Lietuvą, jos atėjimo į Lietuvą priežastis, kaip ji paveikė pramonę ir žemės ūkį. Autorius taip

¹ Meškauskas K., Puronas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976.

² Vaskela G., Ūkis 1918-1938 metais, <http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/ukis1929-1938.html>.

pat skiria dėmesį ir socialiniams pasikeitimams, apžvelgia kaimo ir miesto gyventojų skaičiaus kaitą.

Apie 1929–1933 m. krizę Lietuvoje rašė ir G. Kulikauskas.³ Dviejuose straipsniuose autorius daugiausiai dėmesio skiria ūkininkų problemoms aptari, tačiau jo straipsniai yra daugiau skirti platesniam skaitytojų ratui ir gilesnės analizės juose nėra.

Apie Pasaulinę ekonominę krizę rašė ir T. Čyvas straipsnyje „Krizis“ A. Smetonos Lietuvoje: tada Lietuvą gelbėjo žąsys“⁴ Autorius trumpai, be gilesnės analizės rašo apie tarpukario Lietuvos Vyriausybės veiksmus kovojant su krize. Taip pat lygina dabartinę ekonominę krizę su Didžiąja depresija.

Apie ekonominę Lietuvos politiką krizės metu savo darbe šiek tiek rašė D. Cesevičius,⁵ tačiau jis savo studijoje daugiausia dėmesio skyrė bendrai tarpukario Lietuvos ekonominei politikai, per daug nesigilindamas į šį siaurą laikotarpį. Kai kurių reikalingų faktų, tiriant savo temą aptikau S. Vaitekūno,⁶ J. Pričinausko,⁷ J. Maimino,⁸ J. Tamošiūno,⁹ M. Gregorausko,¹⁰ J. Grėskos¹¹ ir V. Pauliukeno¹² darbuose.

Taip pat rašant apie Vakarų valstybėse siaučiančią krizę buvo remtasi R. Cameron,¹³ K. Kennedy,¹⁴ J. Skiriaus,¹⁵ J. Conlin,¹⁶ C. Gordon,¹⁷ R. Cornwell,¹⁸ R. Pixton,¹⁹ W. Fischer²⁰ darbais, taip pat C. Feinstein ir P. Temin bendru darbu.²¹ Šiuose darbuose yra truputį rašoma apie Didžiąją depresiją Vakarų Europoje bei JAV, tačiau nei viename darbe nėra išsamaus šios problemos tyrimo. Daugelio autorių tyrimuose informacija kartojasi.

Didžiausia problema renkant medžiagą darbui buvo ta, kad nėra išsamių ar bent jau platesnės apimties darbų, kuriuose būtų analizuojama Pasaulinė ekonominė krizė Lietuvoje. Visi man žinomi istoriografijos darbai apima daugiausiai bendrą Lietuvos ūkį, per daug nesigilinant į

³ Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (I), *Verslo klasė*, 2008 gruodis; „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (II), *Verslo klasė*, 2009 m. sausis.

⁴ Čyvas T., „Krizis“ A. Smetonos Lietuvoje: tada Lietuvą galėjo žąsys, *Balsas.lt* savaitė, 2009 08 10.

⁵ Cesevičius D., *Lietuvos ekonominė politika 1918 – 1940*, Vilnius.

⁶ Vaitekūnas S., *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*, Vilnius, 2006.

⁷ Pričinauskas J., *Ekonominė darbo valstiečių padėtis Lietuvoje buržuazijos valdymo metais*, Vilnius, 1955.

⁸ Maiminas J., *Teorijos ir tikrovė*, Vilnius, 1960.

⁹ Tamošiūnas J., *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos*, Vilnius, 1974.

¹⁰ Gregorauskas M., *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*, Vilnius, 1960.

¹¹ Grėška J., *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmoje pusėje ir jos problemos*, Vilnius, 1993.

¹² Паулюкенис В., *Государственно – монополистический капитализм в буржуазной Литве*, Вильнюс, 1964.

¹³ Cameron R., *A concise economic history of the world: from paleolithic times to present*, New York, 1991.

¹⁴ Kennedy P., *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London, 1988.

¹⁵ Skirius J., *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais*, Vilnius, 2006.

¹⁶ Conlin J., *Our Land, Our Time. A History of the United States from 1865*, San Diego, 1986.

¹⁷ Gordon C., *Vokiečiai. Praeitis, dabartis, ateitis, permainingos ir tęstinumas*, Vilnius, 1995.

¹⁸ Cornwell R., *World History of the Twentieth Century*, Bristol, 1969.

¹⁹ Paxton R., *Europe in Twentieth Century*, San Diego, 1985.

²⁰ Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва.

²¹ Feinstein C., Temin P., *The European Economy Between the Wars*, Oxford, 1997.

ekonominės krizės metus. Taip pat kyla klausimų dėl kai kuriuose darbuose pateiktų faktų, ypač tai būdinga sovietiniame laikotarpyje rašytuose darbuose.

Šaltiniai. Rašant darbą taip pat buvo remtasi ir tarpukario Lietuvos laikais leistais periodiniais leidiniais, kuriuose nors ir nėra išsamių žinių mano tiriamą temą, tačiau kai kurių faktų ar statistinių duomenų vis tik aptinkama.

Tiriant Lietuvos ekonominę politiką krizės metais, daugiausia buvo remiamasi Lietuvos Vyriausybės priimtais aktais bei įstatymais, kurie publikuoti Vyriausybės žiniose. Taip pat rašant darbą buvo naudotasi Lietuvos užsienio prekybos²² bei Lietuvos ūkis ir rinka²³ statistikos leidiniais, J. Jakelaičio atsiminimų knyga,²⁴ bei Lietuvos valstybės centrinio archyvo šaltiniais. Lietuvos valstybiniame centriname archyve daugiausiai aptikau įvairių buhalterinių knygų, valdžios įvairių įstaigų susirašinėjimų, pranešimų, nutarimų; žinių apie įmonių, bendrovių, fabrikų vertę ir apyvartą, eksportuojamas prekes. Rasti dokumentai leidžia susidaryti tvirtesnę įspūdį apie tarpukario Lietuvos ūkį. Tačiau dauguma rastų dokumentų nėra labai informatyvūs, nepilni, pasitaiko kad vieni kitiems prieštarauja.

Tyrimo problemos formulavimas. Apie Lietuvos ekonomiką yra parašyta keletas darbų, tačiau išskirčiau kelis aspektus, kurie yra mažai tyrinėti. Pirmiausia, tai Pasaulinės ekonominės krizės poveikis Lietuvos ūkiui. Reikėtų ištirti kaip ši ekonominė krizė paveikė atskiras Lietuvos ūkio šakas bei atskiras socialines grupes.

Taip pat reikėtų ištirti, kokių priemonių ėmėsi Lietuvos Vyriausybė krizei įveikti, jos ekonominę politiką palyginti su kitų užsienio šalių vykdyta ekonomine politika.

Temos aktualumas ir naujumas. Ši tema yra aktuali tuo, kad šiuo metu vėl siaučiant jau antrai Pasaulinei ekonominei krizei, yra svarbu žinoti, kaip ankstesnė ekonominė krizė paveikė Lietuvą ir kokių buvo imtasi priemonių jai likviduoti. Gilesnės analizės šia tema nėra padaryta, todėl ši tema yra nauja.

Temos chronologinės ribos. Nors yra priimta Pasaulinę ekonominę krizę datuoti 1929-1933 m., tačiau Lietuvoje ši krizė pasireiškė truputį vėliau, tačiau ir užsitęsė ilgiau, nei kai kuriose kitose šalyse. Mano tyrimo chronologinės ribos apima 1929-1936 m., nes būtent 1936 m. Lietuvos biudžetas pasiekė prieškrizinį lygį ir kiekvienais metais vis didėjo, todėl tirti vėlesnius metus už 1936-uosius nėra tikslinga.

Tyrimo objektas. Šio darbo tyrimo objektas yra Pasaulinės ekonominės krizės poveikis Lietuvos ūkiui ir Lietuvos valstybės vykdoma ekonominė politika krizei įveikti.

Tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas yra atskleisti Pasaulinės ekonominės krizės padarinius Lietuvai, bei išnagrinėti Lietuvos valstybės ekonominę politiką krizės metais.

²² Lietuvos užsienio prekyba 1929 m., 1930 m., 1932 m., 1933 m., 1934 m., 1935 m., Kaunas.

²³ Užsienio prekyba 1929 m., Lietuvos ūkis ir rinka, Nr. 1.

²⁴ Jakelaitis J., *Jeigu kas nors skaitys*, Kaunas.

Darbo uždaviniai yra:

1. Atskleisti Pasaulinės ekonominės krizės priežastis;
2. Parodyti susidariusią padėtį svarbiausiuose pasaulio ekonomikos centruose Pasaulinės ekonominės krizės metais;
3. Atskleisti kaip su ekonomine krize kovojo svarbiausios pasaulio ekonomikos;
4. Pažvelgti į Pasaulinės ekonomikos įtaką Lietuvos ūkiui;
5. Parodyti kaip transformavosi Lietuvos ūkis į šalį atėjus krizei;
6. Atskleisti Lietuvos gyventojų padėtį ekonominės krizės metais;
7. Išnagrinėti Lietuvos ekonominę politiką siaučiant Didžiąjai depresijai.

Tyrimo metodai. Rašant darbą buvo naudotas mokslinės literatūros ir šaltinių analizės bei lyginamasis metodas.

Darbo struktūra. Bakalauro darbą sudaro įvadas, trys skyriai, išvados bei šaltinių ir literatūros sąrašas. Darbas parašytas teminiu principu.

Pirmajame skyriuje „Didžioji pasaulinė ekonominė krizė 1929-1933 m.“ rašoma apie Pasaulinę ekonominę krizę ir jos padarinius JAV bei svarbiausiose Europos ekonomikos. Šį skyrių sudaro šeši poskyriai. Šio skyriaus pirmajame poskyryje „Pasaulinės ekonominės krizės priežastys“ nagrinėjama, kokiomis aplinkybėmis ir dėl kokių priežasčių įvyko Pasaulinė krizė, kuo ji skyrėsi nuo kitų prieš tai buvusių ekonominių krizių ir kaip ji transformavo didžiųjų pasaulio šalių ekonominę politiką.

Pirmojo skyriaus antrajame poskyryje „JAV krizės metais“ nagrinėjami krizės padariniai JAV, taip pat tiriami kokie veiksmai buvo atliekami bandant išėiti iš ekonominės krizės.

Pirmojo skyriaus trečiajame poskyryje „Pasaulinė ekonominė krizė Vokietijoje“ tiriamas ekonominės krizės poveikis Vokietijai ir jos valdžios priimti ekonominiai-politiniai sprendimai šiai krizei panaikinti.

Pirmojo skyriaus ketvirtajame poskyryje „Pasaulinė ekonominė krizė Didžiojoje Britanijoje“ nagrinėjamas Didžiosios depresijos poveikis D. Britanijos ūkiui, taip pat tirama vykdoma antikrizinė politika D. Britanijoje.

Pirmojo skyriaus penktajame poskyryje „Pasaulinė ekonominė krizė Prancūzijoje“ tiriamas ekonominės krizės įtaka Prancūzijos ekonomikai bei tiriamas šios valstybės ekonominė politika.

Pirmojo skyriaus šeštajame poskyryje „Pasaulinė ekonominė krizė Italijoje“ nagrinėjamas krizės poveikis Italijos ūkiui bei tiriamos priemonės, kurių ėmėsi Italijos valdžia šiai krizei neutralizuoti.

Antrajame skyriuje „Pasaulinė ekonominė krizė Lietuvoje“ yra rašoma apie Pasaulinės ekonominės krizės padarinius Lietuvos ūkiui. Šį skyrių sudaro penki poskyriai. Pirmajame šio

skyriaus poskyryje „Pasaulinės ekonominės krizės ypatumai Lietuvoje“ aiškinamasi kodėl ekonominės krizės poveikį Lietuva pajuto pavėluotai bei kodėl ji užsitęsė, tiriamos šių reiškinių priežastys.

Antrojo skyriaus antrajame poskyryje „Pasaulinės ekonominės krizės įtaka Lietuvos pramonei“ tiriama kaip stipriai Lietuvos pramonė buvo paveikta krizės.

Antrojo skyriaus trečiajame poskyryje „Pasaulinės ekonomikos įtaka Lietuvos žemės ūkiui“ nagrinėjama Lietuvos žemės ūkio padėtis ekonominės krizės metais.

Antrojo skyriaus ketvirtajame poskyryje „Monopolinių susivienijimų įtakos stiprėjimas krizės laikotarpiu“ nagrinėjami Lietuvos monopoliniai susivienijimai ir jų įtaka Lietuvos ūkiui.

Antrojo skyriaus penktajame poskyryje „Lietuvos gyventojų padėtis krizės metais“ nagrinėjama Lietuvos gyventojų padėtis siaučiant krizei šalyje. Tiriama atskirų socialinių grupių padėtis.

Trečiajame skyriuje „Lietuvos ekonominė politika Pasaulinės krizės metais“ rašoma apie Lietuvos Vyriausybės vykdomą ekonominę politiką. Šį skyrių sudaro penki poskyriai. Pirmajame poskyryje „Lietuvos biudžeto politika“ tiriama Lietuvos biudžetas krizės metais ir Lietuvos Vyriausybės biudžeto politika.

Trečiojo skyriaus antrajame poskyryje „Lietuvos monetarinė politika“ nagrinėjama monetarinė politika Lietuvoje Pasaulinės ekonominės krizės metais, ji lyginama su kitų valstybių monetarinėmis politikomis.

Trečiojo skyriaus trečiajame poskyryje „Užsienio prekybos balansas“ tiriama Lietuvos užsienio prekybos balansas.

Trečiojo skyriaus ketvirtajame poskyryje „Ekonominio reguliavimo priemonės krizės laikotarpiu“ nagrinėjama kokiomis priemonėmis Lietuvos valdžia reguliavo Lietuvos ekonomiką ekonominės krizės laikotarpiu.

Trečiojo skyriaus penktajame poskyryje „Kiti valdžios sprendimai ekonominei krizei likviduoti“ tiriami Lietuvos Vyriausybės priimti įstatymai ekonominei krizei panaikinti.

1. DIDŽIOJI PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ 1929–1933 M.

1.1. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS PRIEŽASTYS

1929–1933 m. pasaulinė ekonominė krizė buvo pati sunkiausia XX a. istorijoje. Mastu, gilumu bei pasekmėmis jai neprilygo nei viena ankstesnė ciklinė krizė. Šios krizės metu pasireiškė kai kurie nauji kokybiniai momentai, atsispindėję beveik visų šalių ekonomikoje, būtent: valiutų devalvacija, mokėjimo terminų praleidimas ir skolų nemokėjimas, beveik visiškas kapitalo eksporto nutrūkimas. Vidiniai prieštaravimai, atsiradę dėl ekonominių problemų, ryškiai paaštrėjo ir sukėlė gilią socialinių - politinių jėgų diferenciaciją. Milijonai žmonių išsivysčiusiose Vakarų valstybėse atsidūrė baisiame neturte. Net tokioje ekonomiškai išsivysčiusioje šalyje kaip JAV minios alkanų žmonių stovėdavo eilėse prie nemokamai dalijamos sriubos. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad dar 1928 m. pabaigoje, prieš prasidedant 1929–1933 metų krizės audrai, žymiausi politiniai veikėjai, stambiausių koncernų vadovai prognozavo naują tolesnį ekonomikos kilimą. Pavyzdžiui, stambus finansinio kapitalo atstovas Calvin Coolidge, palikdamas JAV prezidento postą, savo atsisveikinimo laiške JAV parlamentui rašė: „Dar niekuomet parlamentas, apžvelgdamas padėtį šalyje, neturėjo tokios palankios padėties, kaip dabartinė. Šalies viduje ramumas ir pasitenkinimas, santykiai tarp kapitalistų ir darbininkų – harmoningi, nėra jokių nesusipratimų darbo užmokesčio srityje, pasiektas aukščiausias klestėjimo laipsnis... Gyvenimo lygis, peržengęs minimumo ribas, pakilo iki prabangos lygio. Didėjančią pramonės produkciją sunaudoja besiplečianti vidaus rinka ir auganti užsienio prekyba. Šalis su pasitenkinimu gali žiūrėti į esamą padėtį ir optimistiškai – į ateitį“.²⁵

1928 m. pabaigoje ekonominę padėtį taip pat optimistiškai vertino ir šviesią ateitį prognozavo vieno iš stambiausių koncernų „General Motors“ vadovas.²⁶

Tačiau faktiškai visa pasaulinė rinka jau buvo prisotinta prekių, o santykinė perprodukcija, prieštaravimas tarp gamybos ir vartojimo jau buvo pasiekę aukščiausią laipsnį, ir jį galėjo laikinai išspręsti tik eilinė ekonominė krizė. Tokia krizė beveik visose stambiausiose Vakarų valstybėse prasidėjo 1929 m. rudenį po įvykusio Niujorko biržos kracho, stambiausių pasaulio bankų ir finansinių biržų bankrotu.

Jau bendrojo ekonominio pakilimo laikotarpiu (1924–1929 m.) buvo galima įžvelgti krizės prielaidas: konvejerizacija, standartizacija, mokslo ir technikos laimėjimų, pavyzdžiui, pirmųjų robotų taikymas gamyboje vedė prie neribojamos produktų gamybos. Pokarinės Europos gerovė

²⁵ New York Times, 1928 10 29, p. 2.

²⁶ Die Gesellschaft, 1928, Nr.2, p. 4.

skatino JAV dolerių srantai. Europos ekonomikos pusiausvyra buvo nepatikima, nes atsigavusi gamyba smarkiai padidėjo, tuo tarpu rinka išaugo santykinai nedaug. Nesant gamybos protingos kontrolės, pagamintų prekių atsirado didžiulis perteklius - perprodukcija. Tai automatiškai atsiliepė maisto produktų ir žaliavų gamintojams. Sumažėjo vartojimas. Bedarbių gausėjimas, atlyginimų mažinimas darbininkams ir tarnautojams dar labiau mažino vartotojų skaičių. 1930 m. gegužės mėnesį Vašingtone įvyko 48 šalių stambiausių bankų atstovų konferencija, kurioje buvo svarstomas krizės įveikimo klausimas. Anglijos banko direktorius Benjamin Anderson kalbėjo: „Mes neišmatuojamai turtingi pagal materialinę padėtį, bet mes visi kenčiame. Kenčiame ne dėl to, kad mums neužtektų maisto ar aprangos, o dėl to kad mūsų sandėliai prikimšti pigių prekių, kurių niekas neperka; mūsų uostai neiškrauna ir nepakrauna, o darbininkai visur vaikšto ieškodami darbo. kažkas iškrito iš mūsų civilizuoto gyvenimo mechanizmo“.²⁷

Pasaulinė krizė buvo susijusi ne tik su milžiniška perprodukcija, bet ir su tarptautine finansine krize – bankų sistemos chaosu. Svarbiausia krizės pasekmė žmogui – nedarbas. Tautų Sąjungos paskaičiavimais 1932 m. pasaulyje buvo apie 30 mln. bedarbių.

Materialiniai nuostoliai patirti per 2–3 krizės metus siekė šimtus milijardų dolerių, o tai keliolika kartų viršijo nuostolius patirtus Pirmajame pasauliniame kare. Daugelio šalių ekonomikos ir jos gamybos lygis atitiko XX a. pradžios ar net XIX a. pabaigos lygį.²⁸

Per 3 krizės metus 15 stambiausių kapitalistinių šalių įvyko 18.794 streikai, kuriuose dalyvavo 8,5 mln. žmonių.²⁹ Streikai tapo rimta priežastimi Vakarų šalių vyriausybėms priimti radikalius vidaus politikos sprendimus. Krizės laikotarpis aiškiai parodė, kaip keičiasi vyriausybių pozicijos, net ir tokioje šalyje kaip JAV požiūris į valstybės ir ekonomikos santykį kito, laipsniškai buvo pereinama prie ekonomikos reguliavimo.

Pasaulinės ekonominės krizės ypatybė – po jos nevyko natūralus ekonomikos pakilimas. Depresija įvairiose šalyse daugiau ar mažiau buvo panaikinama tik plečiant karinę gamybą.

Ankstesnių ekonominių krizių metu būdavo nuvertinamas pagrindinis kapitalas ir sudaromas pagrindas jam atnaujinti ir pradėti naują ciklinį gamybinį pakilimą. Tačiau 1929–1932 m. krizės metu tokiam tradiciniam mechanizmui nebuvo sudarytos sąlygos. Todėl atskirose šalyse įvairūs finansininkai ieškojo būdų ir priemonių kaip išeiti iš krizės. Visuomenėje pradėjo plisti populistinės idėjos: valstybės veikla ūkiniame gyvenime, makroekonominis reguliavimas, vyriausybės „socialinė atsakomybė“ už savo piliečių likimą. Šios idėjos valstybės mastu pradėtos įgyvendinti praktiškai.

Nors krizė palietė įvairias šalis, kur skirtingos vyriausybės vykdė skirtingą vidaus politiką, bet bendra joms buvo tai, kad krizė sustiprino vyriausybių aktyvumą, siekiant kontroliuoti šalies

²⁷ New York Times, 1930 06 10, p. 5.

²⁸ Kennedy Paul. *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. London, 1988, p. 299.

²⁹ Skirius J., *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais*, Vilnius, 2006, p. 62.

ekonomiką, apriboti demokratiją, jėga malšinti antivyriausybinus judėjimus. Tuo laikotarpiu visur diegiami etatizmo (valstybės įsigalėjimas visuomenės ekonominiame gyvenime) pagrindai. 4-ajame dešimtmetyje ryškėjo keli skirtingi valstybės reguliavimo Vakarų šalyse variantai: totalitarinis valstybės reguliavimo modelis (Italija ir Vokietija); liberalinis – reformistinis valstybės reguliavimo modelis (JAV ir D. Britanija); radikalusis – demokratinis valstybės reguliavimo modelis (Prancūzija) bei socialdemokratinis valstybės reguliavimo modelis (Skandinavijos šalys).

Apibendrinant galima teigti, kad ši ekonominė krizė buvo pirmoji tokio masto žmonijos istorijoje. Pasaulyje buvo jaučiamas pasimetimas, niekas nežinojo kaip reikia kovoti su šia ekonomine krize, nes ankstesni antikriziniai metodai neveikė. Pasaulinės krizės priežastis buvo perprodukcija, pasaulio ekonomika buvo tiek išsipūtusi, kad jai sprogti reikėjo labai nedaug. Didžioji depresija pakeitė pasaulį, daugelyje valstybių vyriausybės vis intensyviau pradėjo kištis į ūkinį gyvenimą.

1.2. JAV KRIZĖS METAIS

Pirmieji būsimosios krizės požymiai pasireiškė JAV jau 1929 m. viduryje: pradėjo mažėti statybų skaičius, bei automobilių gamyba ir su šiomis pramonėmis susijusios ūkio šakos. 1929 m. rugsėjo mėnesį prasidėjo epizodinis akcijų kurso smukimas Niujorko biržoje. Spalio 24 ir 29 dienomis jų vertė pradėjo smarkiai kristi ir iki 1933 m. jų vertė nukrito 4,5 karto. To pasekoje iš JAV pradėjo trauktis europietiškas kapitalas; milijonai akcininkų prarado savo santaupas; bankrutavo 5761 bankas, turėjęs daugiau kaip 5 milijardų dolerių indėlių; savo veiklą nutraukė daugiau kaip 135 tūkstančiai JAV įmonių; stipriai išaugo nedarbas (1933 m. buvo net 17–18 mln. bedarbių); vidaus rinka buvo persotinta, užsienio rinka taip pat darėsi neprieinama. Dėl to krizės metais JAV produkcijos apimtys sumažėjo 53,8 proc., automobilių gamyba – 80 proc., o užsienio prekyba – 50 proc.³⁰

Dar labiau nukentėjo JAV fermeriai. Jeigu pramoninių prekių kainos vidutiniškai krito 25 proc., tai žemės ūkio produkcijos kainos – 58 proc.³¹

Krizė parodė, kad amerikietiškoji individualizmo politika nėra amžina, kad ir ją reikia reformuoti. Tačiau JAV prezidentas Herbert Hoover, būdamas pagrindinis individualizmo teoretikas, negalėjo paneigti pats savęs. Kita vertus reali padėtis vertė imtis veiksmų, kurie galėtų įveikti prasidėjusį nuosmukį. 1929 m. lapkričio mėnesį prezidentas surengė seriją konsultacijų su verslo atstovais. Jų metu kalbėjo apie tarpusavio pagalbą, bendradarbiavimą, tikino juos nemažinti gamybos, neatleidinėti darbininkų, nemažinti jiems atlyginimų. Jis susitiko su profsąjungų lyderiais

³⁰ Dokumentinis filmas „Velikaja depressiya“, aut. Nika Strižak.

³¹ Ten pat.

ir sutarė, kad jie nekvies darbininkų streikuoti. Gilėjant šalyje krizei, prezidento administracija vieną po kito kūrė konsultacinius komitetus užimtumo klausimams spręsti. Komitetai tik kvietė įmonininkus, filantropines organizacijas, vietinę valdžią padėti bedarbiams. H. Hoover tvirtai laikėsi idėjos ir tikėjo, kad greit pavyks pažaboti krizę. JAV valdžia pradėjo propaguoti „dalinio darbo“ arba „darbo padalijimo“ idėją.

Dar 1929 m. Kongresas buvo priėmęs įstatymą padėti fermeriams supirkti jų produkciją. 500 mln. dolerių pakako iki 1931 m. – žemės ūkio produktų buvo pilni sandėliai, todėl buvo nutraukti supirkimai iš fermerių. Bandytas realizuoti dalį grūdų iš valstybės sandėlių dar labiau numušė grūdų kainas. Agrarinė krizė dar labiau pagilėjo.³²

1931 m. pabaigoje H. Hoover buvo priverstas trauktis nuo „tvirto individualizmo, nes 1932 m. sausio mėn. parengus įstatymą buvo įkurta Rekonstrukcinė finansinė korporacija, turinti 2 milijardų kapitalą. Tai buvo valstybės fondas privačiam verslui remti.³³

Stambūs bedarbių, juodaodžių ir net karo veteranų judėjimai vertė vyriausybę imtis represijų ir net teroro. Pavyzdžiui, 1932 m. liepos mėn. Vašingtone įvyko susidorojimas su karo veteranais, panaudojant kariuomenę, tankus, kulkosvaidžius, bei ašarines dujas. Tik po šių įvykių Kongresas priėmė įstatymą, kuriuo numatė išskirti 300 mln. dolerių, siekiant paremti bedarbius pašalpomis. Be to, Kongresas davė sutikimą valstijoms panaudoti 322 mln. dolerių, organizuojant visuomeninius darbus bedarbiams.³⁴

1933 m. Jungtinių Amerikos Valstijų valdžia, pasekusi D. Britanijos pavyzdžiu, taip pat nusprendė atsisakyti aukso standarto.

Apibendrinant galima teigti, kad JAV ekonomika Didžiosios depresijos metu smuko labiausiai, lyginant su kitomis valstybėmis, nes prieš krizę jos ekonomika buvo stipriausia ir labiausiai išsipūtusi. JAV pramonė plėtėsi kreditų pagalba, savo produkcijos didelę dalį eksportuodavo į kitas šalis, todėl susitraukus pasaulio rinkoms, JAV neteko savo produkcijai realizacijos šaltinių, smukusi pramonė su savimi į bankroto liūną nusitempė ir bankus, kurie buvo išdavę jai paskolas.

Valstybės skirtos milžiniškos lėšos skatinti šalies ūkį ir kuriamos visuomeninio darbo darbo vietos po kurio laiko davė teigiamų rezultatų. JAV pirmoji pasaulyje nugalėjo Didžiąją depresiją.

1.3. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ VOKIETIJOJE

Labiausiai nuo krizės po JAV nukentėjo Vokietija. Tai lėmė keletas priežasčių: Vokietija buvo viena iš pirmaujančių pramoninių šalių, jos pramoninė gamyba buvo glaudžiai susieta su JAV

³² Conlin J., *Our Land, Our Time. A History of the United States from 1865*, San Diego, 1986, p. 687.

³³ Dokumentinis filmas „Velikaja depressiya“, aut. Nika Strižak.

³⁴ Skirius J., *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais*, Vilnius, 2006, p. 64.

ir kitų šalių kapitalu; ji nuolat jautė savo prekėms užsienio rinkos ribotumą; gamybai nepakako savų žaliavų šaltinių; nemažą dalį uždirbtų pinigų nuolat reikėjo skirti reparacijoms mokėti.

1932 m. Vokietijos pramonės gamyba smuko iki 58 proc. 1929 metų gamybos lygio, 2,5 karto sumažėjo užsienio prekyba. Bedarbiai sudarė 44 proc. (6 mln. vokiečių) visų darbininkų, o dirbantys ne visą savaitę 22,6 proc. visų darbininkų. Tik penktadalis bedarbių gavo pašalpas. Atlyginimai sumažėjo trečdaliu. Praktiškai sustojo statybos. Smulkiųjų verslininkų, pavyzdžiui, amatininkų, gamyba sumažėjo beveik 50 proc., vidaus prekyba - beveik 35 proc. Žemės ūkis, ypač smulkieji savininkai, taip pat turėjo didelių sunkumų.³⁵

1930 m. kovo 30 dieną sudaryta centristo Heinrich Brüning vyriausybė ėmėsi griežtos antikrizinės politikos. Remdamasis Konstitucijos 48 straipsniu, kancleris kreipėsi į tautą kviesdamas laikytis „saikingo gyvenimo būdo“ ir asketizmo. Vyriausybė darbininkams, tarnautojams ir valdininkams sumažino atlyginimus; bedarbiams – pašalpas, pensininkams – pensijas; viengungiams įvedė mokestį ir taip vadinamąjį „krizės mokestį“; padidino muitus įvežamoms svarbiausioms prekėms bei tabako, žibalo ir benzino kainas. Buvo įvestas importo kontingentavimas, diferencijuotas valiutos kursas, taip pat įvestas kliringinis atsiskaitymas ir netgi barteris.³⁶ Pavyzdžiui, patvirtintame 1930 m. biudžete praktiškai beveik visos valstybės išlaidos, išskyrus išlaidas, skirtas karo reikalams, buvo sumažintos (palyginus su 1929 metų biudžetu). Tačiau vyriausybė rėmė rentabilias įmones ir pramonės šakas, taip pat finansine parama „gaivino“ bankų sistemą.

Kai Vokietijoje į valdžią atėjo nacional-socialistai, labai greitai buvo perimta ekonomikos kontrolė į griežtas valstybės rankas, tačiau dėl to nenukentėjo privatus sektorius. Buvo stengiamasi kuo mažiau importuoti prekių, o jomis apsirūpinti patiems. Buvo plečiama ne tik pramonė, bet ir žemės ūkis. Didelę naudą Vokietijos pramonei davė spartus krašto militarizavimas.

Nacstinė Vokietija buvo pirmoji industrinė šalis pasiekusi visišką ekonomikos atsigavimą. 1933 m. Vokietijoje buvo 6 mln. bedarbių (1/4 darbo jėgos), o jau 1939 m. darbo vietų sukurta daugiau nei darbuotojų, galinčių jas užimti. Tokio rezultato pasiekta, taikant plataus masto viešųjų darbų programą, kuri galiausiai peraugo į persiginklavimo programą. Vokietija išvystė pirmąją modernią greitkelių sistemą, kuri sustiprino ir praplėtė pramonę bei buvo neabejotinas pranašumas tarp priešų pirmaisiais Antrojo pasaulinio karo metais.

Vietoj 1933 m. nuslopintų profsajungų, naciai įvedė privalomą narystę Nacionaliniame liaudies fronte. Priešingai nei totalitarinis režimas Rusijoje, naciai nenacionalizavo visos ekonomikos. Savo tikslams pasiekti jie rėmėsi prievarta ir kontrole.

³⁵ Gordon C., *Vokiečiai. Praeitis, dabartis, ateitis, permainingas ir tęstinumas*, Vilnius, 1995, p. 457.

³⁶ Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва, 1999, с. 277.

Kilus karui, vienas pagrindinių nacių tikslų – Vokietijos ekonomiką paversti savarankiška. Naciai nukreipė savo mokslininkus į naujų produktų išradimą (tiek vartojimo prekių, tiek karinių išteklių), kuriuos būtų galima gaminti iš vietinių žaliavų.³⁷ Taip pat Vokietija sudarė kliringines sutartis su visomis Europos valstybėmis, išskyrus Britaniją ir Albaniją, kurios pagalba galėjo prekiauti užsienyje dalinai nenaudojant deficitinės konvertuojamos valiutos.³⁸

Apibendrinant galima teigti, kad Vokietijos ekonomika ne tik smarkiausiai nukentėjo Europoje, bet ji ir pirmoji Europoje sugebėjo įveikti krizę. Tam didelę reikšmę turėjo protekcionistinė politika, plati viešųjų darbų programa ir, beabejo, karinė pramonė.

1.4. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ DIDŽIOJOJE BRITANIJOJE

Tuo tarpu D. Britanija, lyginant ją su kitomis šalimis, mažiausiai nukentėjo nuo ekonominės krizės. Šalis krizės padarinius pradėjo jausti tik 1930 m. pradžioje, ir krizė neturėjo, kaip kitose šalyse, griauamojo poveikio. Labiausiai kentėjo silpniausiai modernizuotos kalnakasybos ir metalurgijos pramonės įmonės. Tačiau D. Britanijos bendroji gamyba 1932 m. sumažėjo tik 18 proc., lyginant su 1929 m. Tam buvo keletas priežasčių: gamyba sunkiai atsigavo po karo (1929 m. vos keliais procentais viršijo 1913 m. lygį; yra duomenų, kad taip ir nepavyko pasiekti 1913 m. lygio); D. Britanija sugebėjo išnaudoti savo milžiniškas kolonijas. Pavyzdžiui, 1932 m. įvyko britų imperijos konferencija Otavoje, kuri buvo svarbi mobilizuojant imperijos atsargas. Konferencijoje buvo numatyti lengvatiniai D. Britanijos prekių eksporto į Indiją, Kanadą, Australiją, Pietų Afrikos sąjungą ir t.t. tarifai. Iš savo pusės D. Britanija garantavo, kad žemės ūkio produktai iš šių šalių bus įvežami neuždėjus jiems muitų. Nepaisant to, D. Britanijos užsienio prekyba vis dėlto smuko net 50 proc. Tai paskatino net pradėti išpardavinėti D. Britanijos prekybinį laivyną.³⁹

Šalyje bedarbių, pavyzdžiui, 1932 m. buvo daugiau kaip 2,8 mln. (25,5 proc. visų darbininkų). Leiboristų vyriausybė mėgino organizuoti visuomeninius darbus, dalį bedarbių perkelti iš „depresinių rajonų“ į kitas vietas, kur dar buvo galima rasti darbo vietų.⁴⁰

1929–1931 m. valdžioje buvo antroji leiboristų vyriausybė su Ramsay MacDonald priešakyje. Krizė sutrukdė jiems tęsėti pažadus, iškeltus rinkimų metu. Vyriausybei teko pritarti verslininkų siekiams mažinti atlyginimus darbininkams. Todėl išsaugo streikų skaičius. 1930 m. vyriausybė išleido įstatymą, kuris pagerino draudimą nuo nedarbo, ir tokiu būdu šiek tiek palengvino darbininkų padėtį. Tačiau 1931 m. siekiant palaikyti ekonomiką, reikėjo rasti lėšų kreditams. Bendras biudžeto deficitas jau siekė 100 mln. svarų sterlingų. Ekspertai prognozavo dar

³⁷ Cameron R., *A concise economic history of the world: from paleolithic times to present*, New York, 1991, p. 355.

³⁸ Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва, 1999, с. 281.

³⁹ Kennedy P., *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, London, 1988, p. 281.

⁴⁰ Ten pat, p. 283.

gilesnę finansinę krizę. Buvo siūloma kuo skubiau pereiti prie griežtos ekonomijos, atsisakant valstybinių socialinių programų, visuomeninių darbų ir pan. Leiboristų vyriausybė nesiryžo mažinti tarnautojų atlyginimų, nedarbingumo, ar kitų socialinėms reikmėms skirtų biudžetinių lėšų. R. MacDonald atsistatydino.

Naujai sudarytoje koalicinėje vyriausybėje lemiamą vaidmenį atliko konservatoriai, ypač finansų ministras Neville Chamberlaine, kuris vadovavo ir „šešėliniam kabinetui“. Nacionalinė vyriausybė pagrindinį dėmesį skyrė nacionalinės valiutos, eksporto bei importo problemoms. 1931 m. įgyvendinta valiutos reforma panaikino Anglijos bankų prievolę keisti svaro sterlingų banknotus į auksą ir tų metų pabaigoje svaras neteko 30 proc. savo vertės. Tačiau tai turėjo gana teigiamą įtaką pramonei gamybai, nes sumažėjo pagamintų prekių savikaina. Be to, susikūrė taip vadinamasis „Sterlingo blokas“ – britų sandraugos šalių, Graikijos, Portugalijos, Švedijos, Danijos, Norvegijos, Suomijos, Egipto, Irano ir daugelio Lotynų Amerikos šalių valiutos sąjunga. Tos šalys savo valiutų kursą fiksavo lygindamos su svaru sterlingu, o savo valiutos atsargas daugiausia saugojo Londone. Sterlingas tapo pagrindiniu tų šalių tarpusavio atsiskaitymo piniginiu vienetu, ir gana greitai svaras sudarė 40-50 proc. pasaulinės prekių apyvartos. Vyriausybės finansinė padėtis po truputį pradėjo taisytis. Nacionalinė vyriausybė 1932 m. įgyvendino protekcionizmo politiką – įvedė 10 proc. muitus visoms įvežamoms prekėms ir vyriausybei buvo suteikta teisė prireikus dar pakelti muitus.⁴¹ Tokiu būdu buvo mėginama remti savo pramoninę gamybą. Taip pat D. Britanija valstybinių dotacijų pagalba sukūrė visiškai naujas gamybos šakas, pavyzdžiui, cukrinių runkelių auginimas ir cukraus gamyba.⁴² Prieš karą tai buvo visiškai nežinoma žemės ūkio šaka D. Britanijoje.

Apibendrinant galima teigti, kad D. Britanijos ekonomika smuko mažiausiai, lyginant su kitomis valstybėmis, nes jai nelabai ir bebuvo kur smukti, ji dar nebuvo atsigavusi po Pirmojo pasaulinio karo.

D. Britanijos antikrizinė politika nebuvo kažkuo ypatinga. Ji kaip ir kitos valstybės vykdė protekcionistinę politiką, skatino vietinės pramonės gamybą, steigė naujas pramonės šakas, kad kuo daugiau būtų pagaminama vidaus rinkoje, taip steigiant naujas darbo vietas.

1.5. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ PRANCŪZIJOJE

Tuo tarpu Prancūzijoje krizė, palyginus su kitomis šalimis, buvo lengvesnė. Ji vėliau, t. y. 1930 m. pabaigoje, prasidėjo, bet vėliau, t. y. 1935 m., pasibaigė.⁴³ Krizės vėlavimą lėmė tai, kad vyko atstatomieji darbai, kurie tęsėsi nuo pokario laikų; tęsėsi Mažino linijos statyba; Prancūzijos biudžetą iki 1931 m. papildydavo Vokietijos reparacijos; vis dar buvo didinamas eksportas; vyko

⁴¹ Cornwell R., *World History of the Twentieth Century*, Bristol, 1969, p. 426.

⁴² Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва, 1999, с. 277.

⁴³ Great Depression, http://en.wikipedia.org/wiki/Great_Depression, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010 02 08].

karinės pramonės augimas, nes buvo didinama armija ir vyko jos perginklavimas. Visa tai krizės išvakarėse keleriems metams garantavo prancūzų metalurgijos, mašinų gamybos ir karinės pramonės stabilų padėtį. Vis dėlto pramonės produkcijos gamyba ypač smuko 1932 m. (ji buvo 44 proc. mažesnė nei 1930 m.). Prancūzijos krizei įtakos turėjo tai, kad prancūzų industrija buvo priklausoma nuo žaliavos importo; buvo pasenusi energetinė ekonomikos bazė (energijos svarbiausias šaltinis – akmens anglis ir gerokai mažiau – elektros energija); vyko techninis sustingimas žemės ūkyje ir kai kuriose pramonės šakose. Ne paskutinėje vietoje buvo ir Prancūzijos finansinė parama Lenkijai, Jugoslavijai, Vengrijai ir kitoms valstybėms.⁴⁴ Visa tai ypač vėliau atsiliepė pramonės vystymosi tempams bei gamybos apimtims. Šiuo atžvilgiu Prancūzija, pagal vienam gyventojui pagamintos produkcijos kiekį, ėmė gerokai atsilikti nuo JAV, Vokietijos ir Didžiosios Britanijos.

Užregistruotų bedarbių, kurie gaudavo pašalpą, skaičius siekė pusę milijono, bet buvo manoma, kad bedarbių yra apie milijonas žmonių (10 proc. visų dirbančiųjų pramonėje). Palyginus su kitomis šalimis, tai nebuvo aukštas rodiklis. 30 proc. sumažėjo darbo užmokestis pramonės darbininkams. 1932–1935 m. krito maisto produktų, ypač grūdinių kultūrų ir vyno, kainos. Valstiečių pajamos smuko 2,7 karto. Vyriausybė bandė taisyti padėtį pakeldama muitus įvežamai mėsei, cukrui, grūdams. Tačiau šios priemonės nepadėjo žemės ūkiui išbristi iš krizės. Prancūziškam vynui, prabangos ir kitoms prekėms užsidarė užsienio rinkos: 1935 m. importas sumažėjo 44 proc., o eksportas – net 90 proc., palyginus su 1930 m.⁴⁵

Krizės laikotarpiu (1929 m. lapkričio mėn. – 1934 m. sausio mėn.) pasikeitė 13 vyriausybių. Visų vyriausybių veikla buvo panaši – įgyvendino antikrizinę programą. Jos esmė – valstybė turi reguliuoti ekonomiką. Stambūs bankai, geležinkelių, metalurgijos ir chemijos kompanijos gavo mokesčių lengvatas, valstybinius užsakymus, palengvintus transporto tarifus. Žemės ūkyje buvo draudžiama kurti naujas perdirbimo įmones, plėsti dirbamos žemės plotus, pinigais buvo remiamas žemės ūkio produktų eksportas, vienu dešimtadaliu sumažinti vynuogynų plotai. Taip pat Prancūzijos valdžia draudė krizės metu užsienio investicijas, kad palaikytų vietinius gamintojus.⁴⁶ Prancūzija viena iš nedaugelio Europos valstybių, kuri neatsisakė aukso standarto.

Vyriausybės, siekdamos sumažinti valstybės deficitą, mažino atlyginimus, išlaidas socialinėms reikmėms. Dėl tokios padėties šalyje ypač sustiprėjo du reiškiniai: augo ultradešiniojos organizacijos ir telkėsi kairiosios bei centrinės politinės jėgos.

⁴⁴ Paxton R., *Europe in Twentieth Century*, San Diego, 1985, p. 694.

⁴⁵ Skirius J., *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais*, Vilnius, 2006, p. 67.

⁴⁶ Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва, 1999, с. 282.

Į valdžią atėjus Liaudies Frontui, buvo nacionalizuotas Prancūzijos bankas, geležinkeliai, nustatytas maksimalus 40-ies valandų per savaitę darbo laikas, apmokamos darbuotojų, dirbančių pramonės šakose, atostogos.⁴⁷

Apibendrinant galima teigti, kad Prancūzijos ekonomika nukentėjo mažiau, lyginant ją su kitomis valstybėmis. Manau, kad to priežastis buvo ta, kad Prancūzija daugiausiai dirbo vidaus rinkai, todėl ką pramonė pagamindavo, tas būdavo suvartojama šalies viduje. Taip pat Prancūzijos ekonomiką kurį laiką gelbėjo dideli valstybiniai užsakymai.

Kovojant su krize, Prancūzijos valdžia naudojo tomis pačiomis priemonėmis, kaip ir kitos valstybės. Pagrindinė jų – aukšti muitai importui. Įžvelgiu ir kelis Prancūzijos ekonominės politikos skirtumus, lyginant ją su kitomis valstybėmis, prancūzai neįsileido užsienio kapitalo į šalį, karštligiškai stengėsi išlaikyti aukso standartą, bei draudė plėsti žemės ūkį.

1.6. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ ITALIJOJE

Itališkasis fašizmas nepasiūlė jokių vaistų nuo Didžiosios depresijos, nors kai kurie intelektualai liaupsino fašizmą, kaip tobulesnį už kapitalizmą. Kilus krizei Italiją užgriuvo tos pačios bėdos, kaip ir Prancūziją ar bet kurią kitą demokratinę valstybę: nedarbas, gamybos nuosmukis ir bendras sąstingis. Benito Mussolini taisė padėtį įprastinėmis kapitalistinėmis priemonėmis: sumažino valstybės išlaidas, reguliavo valiutos vertę, rėmė stambiają gamybą ir pan.⁴⁸ Kita vertus, tam tikrų specifinių bruožų galima įžvelgti.

Italijos ekonominę padėtį visuomet apsunkindavo tai, kad jos vidaus rinka buvo palyginus siaura, o savų žaliavų bazė - nepakankama. Todėl užsienio prekyba turėjo svarbią reikšmę Italijos ekonomikai. Prekių išvežimas 1929-1932 m. sumažėjo 2,5 karto. Tai ypač atsiliepė tekstilei ir žemės ūkiui, kurio pajamos smuko 50 proc. Trūkstant lėšų, teko apriboti būtinų prekių pramonei ir žemės ūkiui įvežimą iš užsienio (per trejus metus importas sumažėjo nuo 21 mlrd. iki 8 mlrd. lirų).

Krizės metais buvo siekiama visiškai apsirūpinti maisto produktais ir kuo mažiau jų importuoti. Buvo skiriami net specialūs apdovanojimai, prilyginti kariniams ordinams, kuriuos teikė labiausiai nusipelnusiems, didinant derlių.

1932 m. iš 2.939 pramonės kompanijų, kurių kapitalas viršijo 1 mln. lirų, 1.216 kompanijų dirbo nuostolingai. Krizė Italijos gamybą sumažino 33 proc. Dėl to 1932-1933 m. Italijoje buvo 1 milijonas bedarbių (3 kartus daugiau nei 1929 m.). Buvo pradėta įgyvendinti ir viešųjų darbų programa: namų ir kelių statyba, elektros įvedimas į jos stokojančias sritis, žemės melioracija. Taip pat buvo didelės pajėgos mestos militaristinei pramonei plėtoti. Norimų rezultatų nebuvo pasiekta,

⁴⁷ Cameron R., *A concise economic history of the world: from paleolithic times to present*, New York, 1991, p. 353.

⁴⁸ Leeds C., *Italy under Mussolini*, Avon, 1988, p. 76.

nes dalis programos lėšų buvo skirta karo pramonei. Iš 4 mln. ha žemės, kurią buvo numatyta nusausinti, pavyko numelioruoti tik 10 proc.⁴⁹

Nuo 1930 m. Italijos biudžetas tapo pasyvus ir nuolat mažėjo: 1933–1934 biudžetinais metais jis sudarė 4 mlrd. lirų. Fašistinė vyriausybė, siekdama padengti deficitą, vis labiau skatino gyventojus pirkti valstybės obligacijas. Be to, valstybė mažino dirbantiesiems atlyginimus. Jos motyvai: kainų kritimas ir įvestos papildomos kompensacijos didelėms šeimoms. Tačiau bedarbiams gaunamiems pašalpa tik 90 dienų, perspektyvos buvo niūrios. Siekdama padidinti darbo vietas ir paskatinti gamybą, vyriausybė sutrumpino darbo savaitę iki 40 valandų ir nustatė naujus tarifus pramonei gelbėti; buvo išplėsta socialinė apsaugos sistema: į ją įėjo draudimas nuo nelaimingų atsitikimų, senatvės ir sveikatos bei motinystės pašalpa.⁵⁰

1930 m. kovo mėnesį Italijos vyriausybė, priėmusi dekretą, įkūrė Nacionalinių korporacijų tarybą, kurią sudarė 120 narių (darbdavių ir dirbančiųjų atstovai, ministrai, fašistų atstovai, ekonomikos ir profsąjungų ekspertai); be to, buvo sukurtos pirmosios 7 korporacijos (pramonės, žemės ūkio, prekybos, bankų, meno ir laisvųjų profesijų, jūrų ir sausumos transporto). Tarybos pirmininku tapo pats Benito Mussolini. Taryba turėjo koordinuoti skirtingų gamybos sektorių ekonominius santykius. 1930 – 1934 m. buvo išleista daugybė įstatymų, skirtų Tarybos veiklai reguliuoti, ir per tą laiką korporacijų skaičius padidėjo iki 22. Be to, kiekvienoje provincijoje pagal Nacionalinės korporacijų tarybos pavyzdį buvo sukurtos ekonominės tarybos, kurių narius skirdavo policijos prefektas. Iki 1934 m. visi aktyvūs Italijos gyventojai formaliai buvo įtraukti į korporacinę sistemą.⁵¹ Teoriškai kiekvienoje korporacijoje darbdaviai ir darbininkai susėsdavo kartu spręsti gamybos reikalų ir nustatyti darbininkų bei darbdavių skirtumus, o vyriausybės atstovai dalyvaudavo gindami valstybės interesus. Fašistai tvirtino, kad taip jie oficialiai užbaigė klasių kovą Italijoje. Tačiau iš tikro korporacijos neturėjo daug galios ir paprastai ratifikuodavo vyriausybės pasiūlymus, kuriuos sukurdavo darbdavių asociacijos.

Krizės metu Italijoje buvo plačiai naudojamas intervencijos metodas, įvedant subsidijas, įvairius draudimus ir tarifus, reguliuojančius užsienio prekybą, importą ir eksportą. 1933 m. sausi buvo įkurta Valstybinė įstaiga pramonės kreditavimui (IMI - Istituto Mobiliare Italiano) ir Rekonstrukcijos ir Industrijos bankas (IRI - Istituto per la Ricostruzione Industriale), kuris privalėjo suteikti pagalbę stambiems bankams, kadangi didieji bankai buvo pramonės įmonių akcininkai. IRI greitai tapo valstybiniu pramonės holdingu ir apėmė tokias pramonės šakas, kaip metalurgija, laivų statyba, mašinų gamyba ir ginklų pramonė.⁵² Taip pat reikia paminėti, kad Italija nedevalvavo savo valiutos ir neatsisakė aukso standarto.

⁴⁹ Feinstein C., Temin P., *The European Economy Between the Wars*, Oxford, 1997, p. 153.

⁵⁰ Skirius J., *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais*, Vilnius, 2006, p. 73.

⁵¹ Cameron R., *A concise economic history of the world: from paleolithic times to present*, New York, 1991, p. 353.

⁵² Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва, 1999, с. 280.

1934 m. Italija pradėjo įveikti ekonominius sunkumus. Valstybės padėtis stabilizavosi. Gamybinis aktyvumas padidėjo visose srityse. Tam įtakos turėjo korporacinės sistemos veikla.⁵³

Apibendrinant galima teigti, jog nepaisant didžiulių viešųjų darbų ir ginklų gamybos programų, Italija smarkiai nukentėjo depresijos metu. Italijos fašistinė vyriausybė, siekdama pasipriešinti ekonominei depresijai, pagrindiniuose ekonomikos sektoriuose įkūrė begalę valstybės remiamų įmonių, kurių pagrindinis tikslas buvo įdarbinti kuo daugiau žmonių, tačiau nebuvo atsižvelgta į darbo našumą.

⁵³ Ten pat, p.74.

2. PASAULINĖ EKONOMINĖ KRIZĖ LIETUVOJE

2.1. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS YPATUMAI LIETUVOJE

Lietuvoje ekonominė krizė sutapo ir persipynė su kiek anksčiau prasidėjusia pasauline agrarine krize. Iki krizės, esant palyginti palankiai konjunktūrai, Lietuvos žemės ūkio produktų, miško ir pusfabrikačių eksportas leido išlyginti užsienio prekybos balansą ir pirktis reikiamų žaliavų ir įrengimų. Tačiau išaugus pasaulinei žemės ūkio gamybai (pirmiausia JAV, Kanadoje, Argentinoje), kainos pasaulinėje rinkoje labai krito, susilpnėjo Lietuvos žemės ūkio produkcijos konkurencinė galia.

Pirmieji ekonominės krizės požymiai Lietuvoje pasireiškė nuo 1929 m. vidurio, kai ėmė pastebimai kristi žemės ūkio produktų kainos (nuo 1929 m. liepos mėn. iki 1930 m. rugsėjo mėn. daugiau kaip 16%, o nuo 1929 m. liepos mėn. iki 1935 m. rugsėjo mėn. daugiau kaip 3,4 karto).⁵⁴ Todėl daugeliui valstiečių vis sunkiau buvo susimokėti skolas ir mokesčius.

Vis dėl to Lietuva buvo dar gana ramus užtėkis šėlstančiame pasaulio ekonomikos vandenyne. Gal paradoksalu, bet mūsų kraštą kurį laiką gelbėjo atsilikimas – šalis buvo grynai agrarinė, o krizė pirmiausia smogė išvystytą pramonę ir infrastruktūrą turinčioms valstybėms.

Lietuvoje buvo kiek kitaip. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, žemdirbių perteklius Lietuvoje trečiojo dešimtmečio pradžioje sudarė apie 300 tūkst. žmonių.⁵⁵ Profesorius Stasio Vaitekūno žiniomis, to meto Lietuvos kaimuose gyveno 82,3 proc. žmonių (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų).

1923 m. miestų Lietuvoje tesuskaičiuojama vos 27, miestelių – 241, o kaimų – net 16.388. Ir kaimai buvo nemaži – kiekviename gyvendavo vidutiniškai apie 100 žmonių.

Lietuvos pramonėje krizė pasireiškė kiek vėliau, nei kitose Europos šalyse. Lietuvoje ji ėmė reikštis tik 1931 m. Čia ji kilo vėliau dėl kelių priežasčių. Pirmą, Lietuvos pramonė buvo silpnai išsivysčiusi, gamino prekes beveik vien vidaus rinkai, o jos tarptautiniai ryšiai buvo gana silpni. Kita vertus, krašto pramonė gamino būtinausius gaminius, kurių paklausa ir sunkiomis ekonominėmis sąlygomis mažėjo ne taip staigiai. Pramonė, dirbanti daugiausia vietos rinkai ir apsitvėrusi apsauginiais muitų tarifais, be abejo, turėjo daugiau autarkinių tendencijų ir buvo ne tokia jautri tarptautiniams sukrėtimams, kaip pramonė, orientuota daugiausia į eksportą ir glaudžiai susijusi su tarptautine rinka.

⁵⁴ Vaskela G., Ūkis 1918-1938 metais, <http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/ukis1929-1938.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010 04 12].

⁵⁵ Vaitekūnas S., *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*, Vilnius, 2006, p. 408.

Kita priežastis, nulėmusi vėlesnį krizės pasireiškimą Lietuvos ekonomikoje, buvo užsienio kapitalo įsiliejimas į Lietuvos ūkį pasaulinės ekonominės krizės pradžioje. Pavyzdžiui, 1930 m. pradžioje įstatymu⁵⁶ buvo įvestas degtukų bei jų šiaudelių gamybos ir prekybos monopolis. Tuo įstatymu ši monopolinė teisė 35 metams buvo perleista švedų degtukų akcinei bendrovei „Svenska Tändticks Aktiebolaget, Stockholm“. Už tai minėta bendrovė įsipareigojo 4 ratomis suteikti Lietuvai 6 mln. JAV dolerių paskolą, imdama 6 proc. metinių palūkanų. Galutinis paskolos gražinimo terminas – 1965 m. Švedų degtukų sindikatui susidūrus su finansiniais sunkumais ir nusižudžius jo vadovui Ivarui Kroigeriui ši paskola ir palūkanos buvo šiek tiek redukuotos.

Lietuvoje Didžioji depresija kiek užsitęsė, lyginant su kitais kraštais. Lietuvos ekonomika krito iki pat 1935 m., kol žemės ūkio produktų kainos pasiekė „dugną“. Nors 1935 m. pramonės šakų gamyba jau 3,6 proc. viršijo 1930 m. lygį, tačiau vietinės pramonės sėkmė ekonominės krizės metu buvo menka paguoda Lietuvai – juk tik 5 iš 100 krašto gyventojų tada dirbo pramonėje.

Šiam užsitęsusių krizės Lietuvoje reiškiniui didelės reikšmės turėjo ir politinės priežastys. Nuo 1933 m. Lietuvos santykiai su pagrindine savo užsienio prekybos partnere Vokietija ėmė blogėti. Nuolat buvo mažinami importo kiekių leidimai. Šio santykių blogėjimo apogėjumi tapo 1934 m. įvykiai. Galbūt matydama, kad konfliktas su nacistine Vokietija neišvengiamas, o gal nesitikėdama tokių drastiškų atsakomųjų Vokietijos veiksmų, Lietuvos Vyriausybė nusprendė „parodyti vietą“ tuo metu jau visiškai sužūlėjusiems Klaipėdos krašto nacistinėms organizacijoms. 1934 m. vasarį buvo suimti 126 žymiausi ir aktyviausi Klaipėdos krašto naciai, o 1935 m. kovą 87 iš jų buvo nuteisti.

Atsakydama į tai, hitlerinė Vokietija visiškai nutraukė žąsų importą iš Lietuvos. Negana to – trukdė šiuos paukščius vežti tranzitu ir į kitas valstybes. Tai buvo be galo skaudus smūgis – 1931 m. duomenimis, Lietuva kasmet Vokietijai parduodavo apie 600 tūkst. gyvų žąsų.

Apibendrinant galima teigti, kad nors Pasaulinės krizės poveikis Lietuvos pramonei ir nebuvo labai stiprus, tačiau tai mažai gelbėjo bendrą ekonominę padėtį šalyje, nes tik 5 proc. šalies gyventojų dirbo pramonėje. Absoliuti dauguma Lietuvos gyventojų buvo susieta su žemės ūkiu, todėl kritus šio sektoriaus produktų kainoms beveik 3,5 karto, ekonominė padėtis šalyje tapo labai sunki.

2.2. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS ĮTAKA LIETUVOS PRAMONEI

Vienas iš svarbiausių industrinės krizės rodiklių yra pramoninės gamybos lygio smukimas.

⁵⁶ Valstybės degtukų monopolio įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 325, p. 1.

Lietuvos pramonė tarpukariu buvo smulki. Ji iš esmės apdorodavo vietinę žaliavą ir gamino gyventojams reikalingiausius gaminius. Apie 80 proc. produkcijos pramonė tiekė vidaus rinkai.⁵⁷ Žinoma, tokios Lietuvos pramonės šakos, kaip mašinų gamybos, chemijos, statybinių medžiagų, popieriaus, tekstilės, avalynės, poligrafijos pramonė ir kai kurios kitos, nei išsivystimo mastu, nei techniniu gamybos lygiu bei darbo našumu negalėjo konkuruoti pasaulinėje rinkoje, taigi ir eksportuoti savo gaminių. O maisto ir miško bei medžio apdirbimo pramonė eksportuodavo palyginti didelę savo produkcijos dalį.

1929–1933 metų krizė Lietuvos pramonėje pradėjo smarkiai reikštis 1931 m., nors pramonės veikėjai prognozavo, kad krizė išvis nepalies krašto pramonės. Bet jau 1931 m. gruodžio 16 dieną smulkiųjų pirklių detalistų sąjungos pranešime mokesčių departamento direktoriui buvo pabrėžta, jog „jau niekam nėra paslaptis, kad mūsų ūkis gyvena sunkią krizę. Jei prieš du, tris mėnesius dar kas galėjo ginčytis dėl klausimo, ar pasaulinė ekonominė krizė palietė ir Lietuvą, nors krizė jau ir tuomet buvo gan aiškiai jaučiama, tas dalykas dabar jau matomas visur“.⁵⁸

Krizė Lietuvoje kai kuriais bruožais buvo kitokia, negu išsivysčiusiose industrinėse šalyse. Stebėtina, bet silpna ir beveik vien vidaus rinkai dirbusi Lietuvos pramonė krizės metais nukentėjo nepalyginamai mažiau. Istorikas Gediminas Vaskela teigia, jog: „Iš esmės, ekonominė krizė tik pristabdė jos augimą. 1929–1933 m. pramonės įmonių skaičius, nepaisant bankrotų, padidėjo. Šiek tiek išaugo ir darbininkų skaičius...“.⁵⁹

Nors krizės metais miestuose kiek padaugėjo bedarbių, dauguma jų buvo nuskurdę ir į miestą darbo ieškoti atvykę valstiečiai.

Kad krizės laikų Lietuvos pramonė atsipirko lengvu išgąščiu, liudija tai, kad pramonės darbininkų darbo laikas nebuvo masiškai trumpintas. Negana to, jų (ir valdininkų) algos net turėjo tendenciją didėti – 1934 m. darbininko vidutinis mėnesinis atlyginimas buvo beveik 13 proc. didesnis nei 1931 m.⁶⁰

Be to, pramonės darbininkų skaičius per krizę ne tik nesumažėjo, bet ir gerokai padidėjo. Lietuvos statistikos metraščio duomenimis, 1931 m. vasarą Lietuvos pramonėje plušėjo 24.360 darbininkų, o 1935 m. vasarą jau buvo trimis tūkstančiais daugiau – 27.370.⁶¹

Bendra pramonės produkcijos gamyba nesumažėjo. Atsižvelgiant į tai, kad per krizę ir pirmaisiais pokriziniais metais pramonės prekių kainos labai smuko (iki 50 – 55 proc.), vadinasi, kad produkcija skaičiuojama natūriniais matais, net padidėjo. Jeigu imsime atskiras pramonės šakas, tai vaizdas bus kitoks. Per krizę sumažėjo mašinų gamybos, odos, kailių, avalynės, taip pat miško ir

⁵⁷ Valančius G., Lietuvos ūkis 1931 metais, *Tautos ūkis*, 1932, Nr. 1, p. 5.

⁵⁸ Smulkiųjų pirklių detalistų sąjungos pranešimas, *Lietuvos centrinis valstybinis archyvas*, f. 987, ap.1, b.552, l.103.

⁵⁹ Vaskela G., Ūkis 1918-1938 metais, <http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/ukis1929-1938.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010 04 12].

⁶⁰ Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (I), *Verslo klasė*, 2008 gruodis, p. 52.

⁶¹ Ten pat.

medžio apdirbimo, popieriaus ir poligrafijos produkcija. Padidėjo lengvosios pramonės (išskyrus odos, kailių ir avalynės pramonę) ir maisto pramonės produkcija.⁶²

Nemažai smulkių įmonių, neatlaikydamos konkurencijos ir negalėdamos realizuoti savo produkcijos, bankrutavo. 1930 m. įvyko 52 bankrotai, o 1931 m. vien per 8 mėnesius bankrotų skaičius padidėjo iki 97, pasiekdamas bendrą 19,3 mln litų sumą.⁶³

Kaune užsidarė Aleksoto stiklo fabrikas. Šiame mieste Petriko baldų fabrikas sumažino fabriko darbą iki trijų dienų per savaitę. Žymiai sumažėjo gamyba Šiaulių odos fabrikuose. Visuotinio kreditorių susirinkimo 1932 m. balandžio 23 d. nutarimu Oskaro Trėjaus gelumbės fabriko Juodupėje (Rokiškio apskr.) reikalams tvarkyti buvo įsteigta administracija. Buvo nustatyta, kad viso kilnojamojo ir nekilnojamojo turto vertė sudaro 1,662 mln. litų, o įsiskolinimas – 0,703 mln. litų.⁶⁴ Taip pat buvo administracijos valdyti akcinei bendrovei „Kauno tekstilis“ (1932 m.), Šiaulių odų fabrikams, priklausiusiems broliams Nurokams, kurie 1932 m., smukus išdirbtos odos kainoms, sumažėjus pirkėjų perkamajai galiai ir kreditoriams iš užsienio firmų bei sviruojant valiutoms, atsidūrė sunkioje finansinėje padėtyje.⁶⁵ 1934 m. tokioje padėtyje atsidūrė Kauno chemijos ir dažų fabrikas „Mercurijus“ bei kiti fabrikai.

Sunkiosios pramonės šakų produkcija krizės metais šalyje, kaip ir kitose Vakarų šalyse, mažėjo dėl tų pačių priežasčių. Pirmiausia dėl ribotos šių gaminių paklausos. Svarbiausiu lengvosios pramonės grupės plėtimąsi krizės metais sąlygojo Lietuvos specifika. Nors Lietuvos, kaip valstybės, įsiskolinimas kitoms valstybėms nebuvo labai didelis, bet valstiečių skolos Žemės bankui, smulkaus kredito draugijoms, įvairiems vietiniams bankams ir tarpusavio skolos, imant už jas dideles palūkanas, buvo gana didelės. Todėl skolų naštos ir valstybinių mokesčių spaudžiami, taip pat norėdami nusipirkti bent reikalingiausių pramoninių prekių (žibalo, degtukų, druskos, tepalų), valstiečiai buvo priversti vartoti mažiau mėsos bei pieno produktų ir kuo daugiau jų parduoti.⁶⁶

Kaip smarkiai buvo sumažėjęs šių produktų vartojimas, atspindi ir to meto spauda. Pavyzdžiui, žurnalas „Vairas“ 1939 m. sausio mėnesį rašė: „Tegul kas apskaičiuos tuos nuostolius, kurie kyla auginant jaunąją kartą be šviežio pieno lašo ir maitinant ją liesu pienu, kurį net veršis geria be ypatingos nuotaikos. Pereik iš ryto per kaimus ir ar daug kur rasi ūkių, kur gautum atsigerti pieno. Daugelis jų išveža iki paskutinio lašo ir visomis priemonėmis draudžia vaikams ar šeimynai paragauti bent gurkšnį“.⁶⁷

⁶² Meškauskas K., Purnas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p.360.

⁶³ Lietuvos ūkis, *Lietuvos ūkis ir rinka*, 1931, Nr. 8, p. 42.

⁶⁴ Prekybos, pramonės ir amatų rūmų likvidatoriaus nutarimas, *Lietuvos centrinis valstybinis archyvas*, f. 987, Ap.1, b. 320, l. 3.

⁶⁵ Nurokų odos fabriko apskaitos knyga 1932 m., *Lietuvos centrinis valstybinis archyvas*, f. 987, Ap. 1, b.321, l. 22.

⁶⁶ Dirmeikis B., Ūkininių apmąstymai, *Vairas*, 1931, Nr. 1, p.12.

⁶⁷ Meškauskas K., Purnas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 636.

Stengiantis kuo daugiau eksportuoti, buvo imtasi priemonių mažinti pieno produktų vartojimą vidaus rinkoje. Pavyzdžiui, „Pienocentras“ uždraudė savo nariams be specialaus leidimo žiemos laikotarpiu pardavinėti sviestą vietos rinkoje, nes sumažėjus sviesto kiekiui, nebegalima patenkinti nuolatinių užsienio klientų.⁶⁸

Esant tokiai padėčiai pieno gamyba ir sviesto eksportas nemažėjo, atskirais metais svyravo, bet labai nesumažėjo ir gyvulių supirkimas. Sunkios sąlygos vertė valstiečius parduoti kuo daugiau gyvulių, ypač bekonų. Paukščių auginimo ir jų supirkimo mastas atskirais metais buvo labai nevienodas. Gyvulių supirkimo ir pramoninio jų perdirbimo mastą iš esmės lėmė užsienio rinkų imlumas, o vidaus rinka neturėjo realaus pagrindo didėti.

Kitų lengvosios pramonės gaminių – audinių, avalynės, kai kurių kultūrinių prekių, namų apyvokos reikmenų – paklausa dėl menkos valstiečių perkamosios galios buvo labai maža. Valstiečiai turėdavo daug ką gamintis savo ūkiuose, o tai savo ruožtu neskatino didinti pramoninės vartojimo reikmenų gamybos.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Lietuvos pramonė nepajuto ypatingai skaudaus smūgio krizei prasidėjus, nes iš esmės ji gamino tik vidaus rinkai ir pačius būtiniausius žmogaus buičiai gaminius. Kad ir kaip buvo sunku valstiečiams, tačiau jie vis tiek buvo priversti pirkti lietuviškos pramonės gaminius, nes nelabai turėjo alternatyvų, o importuotų pramonės gaminių kainos ženkliai išaugo, nes Lietuvos valdžia padidino importo muitus. Labiausiai pramonė nukentėjo tose šalyse, kur pramonė buvo stipriai išvystyta ir kuri dirbo daugiausiai užsienio rinkoms, todėl susitraukus vartojimui visame pasaulyje, bei užsienio rinkoms atsitvėrus didelių muitų sienomis, ženkliai krito pramonės gaminių realizacija.

2.3. PASAULINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS ĮTAKA LIETUVOS ŽEMĖS ŪKIUI

1929–1933 m. industrinė krizė susipynė su agrarine krize, prasidėjusia po I pasaulinio karo ir trukusia iki II pasaulinio karo.

Istorija iki to laiko žinojo tik vieną agrarinę krizę, t. y. 1873–1895 metų krizę. Agrarinės krizės susipynimas su industrine krize tik dar labiau pagilino šias krizes. Pagrindinė agrarinės krizės priežastis, kaip ir industrinės – santykinė perprodukcija.

Tarpukariu Lietuva buvo tipiškas agrarinis kraštas. Menkas jos pramonės išsivystymas ir nedidelis miesto gyventojų procentas, maža valstiečių perkamoji galia labai ribojo vidaus rinką. Todėl pagrindinę krašto produkciją – maisto produktus ir žemės ūkio žaliavas – reikėjo eksportuoti. Vidaus rinkoje buvo realizuojama maždaug 20–25 proc. gyvulininkystės produkcijos, likusią dalį reikėjo eksportuoti. Žemės ūkio produktai sudarė apie 80 proc. visos eksporto vertės, o pramonės

⁶⁸ *Pieno ir gyvulių ūkis*, 1933, Nr. 12, p. 378.

gaminiai – 2-3 proc. Importo struktūra buvo visai kitokia: apie 60 proc. jo vertės sudarė pramonės gaminiai.⁶⁹

Eksportuojamų žemės ūkio produktų ir importuojamų pramoninių prekių kainos, monopolijoms spaudžiant, susiklostė labai nepalankiai.

Valstiečių padėtis Lietuvoje, smaigiant „kainų žirkklėms“, buvo sunkesnė, negu kitose šalyse, nes, pirma, Lietuvai pasaulinėje rinkoje reikėjo kovoti su senais, savo vietą jau išsikovojusiais kraštais ir sutikti su diktuojamomis sąlygomis, antra, Lietuvos padėtį sunkino dar ir ta aplinkybė, kad ji eksportavo daugiausia į kurią nors vieną didžiąją valstybę.

1929 m. Lietuvos užsienio prekybos apyvartoje pirmoji vieta priklausė Vokietijai. 1929 m. bendra Lietuvos prekių apyvarta su užsieniu buvo 636, 2 mln. litų. Jos prekių apyvarta su Vokietija – 345,7 mln. litų arba 54,3 proc. visos užsienio prekybos apyvartos. 1929 m. Lietuvos eksportas į Vokietiją sudarė 59,4 proc. viso eksporto, o importas iš Vokietijos – 49 proc. viso importo.⁷⁰

Antroji vieta Lietuvos užsienio prekyboje priklausė Anglijai. Prekių apyvarta su ja 1929 m. pasiekė 83,4 mln. litų, arba 13,1 proc. visos apyvartos. Lietuvos eksportas į Angliją sudarė 17,4 proc. viso 1929 m. eksporto, o importas – 8,5 proc. viso importo.⁷¹ 1933 m. į valdžią atėjus stambiojo kapitalo statytiniui Adolfui Hitleriui ir Vokietijai pradėjus rietenas dėl Klaipėdos krašto, jai paspaudus Lietuvą, prekybiniai santykiai tarp Lietuvos ir Vokietijos pašlijo. 1934 m. didžiausia Lietuvos eksporto dalis buvo nukreipta į Angliją. 1929 m. Anglijai teko 17,4 proc. viso Lietuvos eksporto, o 1936 m. – jau 48,4 proc., importo – atitinkamai 8,5 ir 36,5 proc. Vokietija ir Anglija, pasinaudodamos savo monopoline padėtimi, kliudė plėsti Lietuvoje gamybą tokių prekių, kurias ji įveždavo į Lietuvą. Pavyzdžiui, Lietuvoje buvo palankios sąlygos cukraus pramonei plėsti, bet nepaisant to, nemažą cukraus kiekį ji importuodavo. Iš Anglijos ji įsiveždavo nemažai tokių tekstilės gaminių, kuriuos būtų galėjusi gaminti vietoje. Lietuva taip pat įsiveždavo žuvies, silkų, aliejaus, margarino, techninių gyvulinių riebalų, žalių ir džiovintų vaisių, rišamųjų medžiagų, bei kitų produktų.

Priklausymas daugiausia nuo vienos imperialistinės valstybės rinkos nulėmė ir didesnę Lietuvos eksportuojamų gaminių kainų sumažėjimą. Pasaulinėje rinkoje pagrindinių žemės ūkio produktų kainos krizės metais sumažėjo 2-3 kartus, iš Lietuvos eksportuojamų žemės ūkio produktų kainos – 3-4 kartus (grūdų kaina 1929–1935 m. sumažėjo 3,4 karto, linų pluošto kaina 1928–1933 m. 3,2 karto, sviesto kaina 1929–1934 m. – 5,1 karto, bekono kaina 1929–1932 m. – 2,7 karto).⁷²

⁶⁹ Pričinauskas J., *Ekonominė darbo valstiečių padėtis Lietuvoje buržuazijos valdymo metais*, Vilnius, 1955, p. 8.

⁷⁰ Užsienio prekyba 1929 m., *Lietuvos ūkis ir rinka*, Nr. 1, 1930, p. 61.

⁷¹ Ten pat, p. 62.

⁷² *Lietuvos užsienio prekyba* 1929 m., 1930 m., 1932 m., 1933 m., 1934 m., 1935 m., Kaunas.

Kadangi Lietuva priklausė daugiausia nuo vienos šalies importo ir eksporto, tai iš jos eksportuojamų žemės ūkio produktų ir į ją importuojamų pramoninių prekių „kainų žirkklės“ skėtėsi plačiau, negu vidutiniškai pasaulinėje rinkoje. 1934 m. už parduotą toną sviesto Lietuva galėjo nusipirkti 2,9 karto mažiau geležies, 3,5 karto mažiau druskos bei medvilninių audinių nei 1929 m.

Žemės ūkio ir pramonės prekių „kainų žirkklės“ šiek tiek susiglaudė tik 1935–1937 m., o vėliau vėl ėmė skėstis. Tai atspindi 1929–1933 metų krizės ir po jos prasidėjusios depresijos ypatumus. Įprastinis gamybos ciklas buvo pažeistas, nebuvo ryškios pakilimo fazės, išskrito klestėjimo fazė. Smunkant gaminių, ypač žemės ūkio produktų kainoms, žymiai sumažėjo eksporto vertė. Lietuvos eksporto vertė 1931 m. sudarė 52 proc., o 1934 m. – 28 proc. ir 1939 m. – 44 proc. 1929 m. eksporto lygio.

Krizės laikotarpiu sumažėjo linų pluošto eksportas, mažai tepasikeitė grūdų eksportas, o padidėjo mėsos, ypač bekono ir sviesto eksportas, nors kainos (ypač grūdų, sviesto, linų pluošto ir šiek tiek mažiau mėsos ir bekono) smuko.

Per krizę maisto produktų kainos žymiai sumažėjo ir vidaus rinkoje (nuo 1931 iki 1934 metų jos nukrito iki 39,4 – 67,6 proc.). Labai smuko galvijų mėsos ir avienos kainos. Kainų smukimas skaudžiai atsiliepė visai Lietuvos ekonomikai, sumažėjo kaimo gyventojų perkamoji galia, vidaus apyvarta ir įmonių pelningumas, padaugėjo bankrotų.

Tarpukario Lietuvos vyriausybė ir oficialūs asmenys pabrėždavo, kad krizės metais ir po jos valstybės išdas primokąs gamintojams už pristatytus eksportui sviestą ir mėsą.

Už pristatomą eksportui sviestą daugelį metų buvo mokamos priemokos. O kalbomis apie priemokas už eksportuojamus bekonus, sugretinus įvairių pasaulio rinkų ir vidaus bekono kainas, sunku patikėti.

Pavyzdžiui, imkime pasaulines bekono kainas perskaičiuotas ta pačia valiuta (litas). JAV rytinės dalies rinkoje sunkiais 1933 krizės metais už vieną kilogramą bekono mokėta 2,03 Lt, 1934 m. – 2,18 Lt, 1935 m. – 3,51 Lt. Londono rinkoje 1933 m. už anglų bekono kilogramą mokėta 3,14 Lt, danų – 2,45 Lt, lenkų – 2,11 Lt, o 1934 m – atitinkamai 2,71 Lt, 2,62 Lt, 2,41 Lt ir 1935 m – 2,58 Lt, 2,55 Lt ir 2,29 Lt.⁷³ Lietuvos vidaus rinkoje už kilogramą, priklausomai nuo rūšies buvo mokama 1,20 Lt.

Sugretinus šias kainas ir atsižvelgiant į tai, kad už Lietuvos bekono pasaulinėje rinkoje buvo mokama kiek pigiau, neišeina, kad būtų reikėję primokėti stambias sumas, apie kurias kalbėdavo Lietuvos vyriausybė. Tuo labiau, kad esant pigiai darbo jėgai, bekono paruošimas negalėjo būti brangus. AB „Maistas“ duomenų apie priemokų dydį neskelbė.

Apibendrinat galima teigti, kad Pasaulinės ekonominės krizės metu Lietuvos žemės ūkis smarkiai nukentėjo todėl, kad šia verslo šaka užsiėmė virš 82 proc. visų Lietuvos gyventojų.

⁷³ Meškauskas K., Purnas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 368.

Todėl natūralu, kad sumažėjus eksportui į užsienio šalis, vietos rinkoje buvo didelis žemės ūkio produktų perteklius, kurio šalies viduje parduoti buvo neįmanoma. Siaučiant krizei, visos užsienio rinkos daugiau ar mažiau pradėjo vykdyti protekcionistinę politiką, ėmė vis mažiau įsileisti importą. Buvo be galo sunku rasti naujų rinkų šiems produktams. Kadangi pasiūla kelis kartus viršijo paklausą, todėl žemės ūkio produktų kainos taip stipriai nukrito.

2.4. MONOPOLINIŲ SUSIVIENIJIMŲ ĮTAKOS STIPRĖJIMAS KRIZĖS LAIKOTARPIU

1929–1933 m. krizė paskatino kapitalo koncentracijos procesą ir monopolijų stiprėjimą. Krašto gamyba ir prekyba, visa jo ekonomika atsidūrė monopolinių susivienijimų rankose. Per savo atstovus ministerijose ir departamentuose monopoliniai susivienijimai aktyviai reiškė savo valią valstybės valdžiai.

Juozas Tūbelis buvo ministrų tarybos pirmininkas ir finansų ministras, vėliau Lietuvos Banko direktorius, Žemės ūkio tarybos narys, vienas iš Lietuvos rajoninių elektrinių akcinės bendrovės ir akcinės bendrovės „Eglynas“ steigėjų. Valdančios tautininkų sąjungos pirmininkas, Panevėžio burmistras T. Chodakauskas buvo „mišrių“ akcinių bendrovių „Maistas“, „Žuvis“, „Lietuvos muilas“ valdybos narys. Žemės ūkio ministras J. Aleksa buvo Žemės banko tarybos narys, akcinės bendrovės „Lietuvos Lloydas“ akcininkas, Žemės ūkio rūmų narys.⁷⁴ Monopoliniai susivienijimai per asmenis, užimančius svarbius valstybinius postus ir glaudžiai susijusius su monopolijomis, paveikdavo valstybės politiką monopolijų naudai.

Vykstant kapitalo koncentracijos procesui, ekonominės krizės laikotarpiu Lietuvoje susikūrė daug sindikatų: odos, tabako, vinių, sėmenų, aliejaus pokosto, mielių, muilo, plytų, medžio, alaus ir kt. Veikė daug akcinių bendrovių, kurios buvo monopolizavusios įvairias Lietuvos pramonės ir prekybos šakas, pavyzdžiui, Lietuvos degtukų akcinei bendrovei priklausė visa degtukų gamyba. „Lietuvos cukraus“ akcinei bendrovei – visa cukraus pramonė.

Pramonės ir prekybos šakų monopolizavimas žymiai padidino pramoninių prekių kainas, tuo dar labiau pablogindama valstiečių padėtį. Šie buvo priversti pramonines prekes pirkti aukštomis kainomis, o žemės ūkio produktus pardavinėti kartais net ir žemiau savikainos. Pavyzdžiui, 1932 m. žalios odos kaina sudarė tik 30 proc. 1913 metų kainos, o išdirbtos odos kaina buvo 40–50 proc. didesnė, negu 1913 m. Tuometinė spauda dažnai rašė, kad monopoliniai susivienijimai veda plėšikišką kainodarą. „Netolimoj ateity iš sindikatų pusės galima bus susilaukti ir „ekonominio terorizmo“, kuris šiandien jau aiškiai jaučiamas iš kai kurių sindikatizuotų pramonės branšų, pavyzdžiui, plytinių. Prieš pat sudarant plytinių sindikatą, kaina plytoms (1000 vnt.) buvo 95–110 litų, dabar gi 140–150 litų, o rūšis tokia, dėl kurios daugelis namų statytojų atsisako statyti

⁷⁴ Maiminas J., *Teorijos ir tikrovė*, Vilnius, 1960, p. 95.

namus“.⁷⁵ „Pramonininkai sudaro sindikatus ir neleidžia savo gaminių kainoms kristi, o vyriausybė iki šiol nieko negali padaryti, kad jie mažintų kainas. Ūkininkai, būdami nesusiorganizavę, negali nieko į tai paveikti“.⁷⁶ Tas pats laikraštis, mano manymu, padarė teisingą išvadą: „Jei ūkininkas kris į bedugnę, ir visas kraštas kris“.⁷⁷

Krizės metais pakilo cukraus, ūkiško muilo ir kitų gaminių kainos. Pavyzdžiui, „Lietuvos degtukų akcinė bendrovė“ vidaus rinkoje degtukus pardavinėjo po 10 ct už dėžutę, užsienio rinkoje – po 2 ct, o jos savikaina buvo 3 ct. 1931 m. iš Rumunijos importuojamo žibalo litras (kartu su transportu) kainavo 21 ct, o vartotojams jis buvo pardavinėjamas po 50 ct.

Lietuvos valstybės aparatas priklausė nuo monopolijų ir dažnai pasitarnaudavo jų interesams. Vyriausybė rūpinosi, kad monopoliniai susivienijimai ir krizės metais gautų kuo didesnę pelną. Pavyzdžiui, 1932 m. AB „Maistas“ gavo apie 3 mln. litų gryno pelno.⁷⁸ Valstybės vadovai buvo suinteresuoti monopolijų pelnu, nes jie patys, stovėdami prie valstybės vairo, kartu buvo ir svarbiausi valstybinio monopolinio verslo atstovai. Kita vertus, jie aktyviai dalyvavo privačiose monopolijose bei kooperatinėse bendrovėse ir buvo suinteresuoti pelninga šių bendrovių veikla. Neatsitiktinai 1932 m. įvykusioje ekonominėje konferencijoje buvo nutarta legalizuoti ir sutvarkyti sindikatus.

Valstybė įvairiais būdais rėmė monopolinius susivienijimus ir kooperatines bendroves. Pavyzdžiui, siekdama sustiprinti „Lietūką“, valstybė per jį mokėjo premijas už eksportuojamus javus. Per kitus monopolinius susivienijimus buvo mokamos kitos skatinamosios premijos.⁷⁹

Monopolinis kapitalas, siekė susikurti atramos bazę kaime. Pavyzdžiui, AB „Maistas“ paskelbė, kad kiekvienas valstietis gali turėti akcijų ir lygiai dalyvauti tos bendrovės pelno dalybose. Buvo priimtas specialus įstatymas, kuriuo valstiečiai įpareigoti parduodant kiaules AB „Maistui“ nuo kiekvienos kiaulės palikti po 5 litus akcijoms pirkti.⁸⁰ Ši priemonė buvo naudinga tik stambiems ūkininkams. Smulkių ūkininkų padėtį tai tik dar labiau pablogino, nes smulkus ūkininkas negalėjo per metus įsigyti nė vienos akcijos, kainavusios 100 lt, o pinigai buvo iš jų išskaičiuojami. Taip valstybė ūkininkų sąskaitą į AB „Maistas“ pritraukė trūkstamo kapitalo.

Apibendrinant galima teigti, kad sindikatų atsiradimas apsaugojo Lietuvos pramonę nuo jos gaminių žymaus kainų kritimo, nes sindikatai nustatydavo gaminių kainas ir net padalindavo Lietuvos rinką savo nariams. Kiekvienai sindikatui priklausančiai įmonei buvo leidžiama pagaminti ir parduoti tik tam tikrą kiekį produkcijos. Taip buvo išvengta „kainų karo“, todėl, manau, galima teigti, kad šiuo būdu kai kurios pramonės įmonės išvengė bankroto.

⁷⁵ Plytų reikalai, *Lietuvos aidas*, 1931 07 16, p. 7.

⁷⁶ Kodėl ūkininkams vis sunkiau gyventi?, *Mūsų laikraštis*, 1932 12 17, p. 1.

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Meškauskas K., Purnas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 371.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ Kiaulių kainoms palaikyti įstatymui vykdyti taisyklės, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 373, p. 11.

Valstybiniai monopoliai, tokie kaip AB „Maistas“, AB „Pieno centras“, AB „Lietūkis“, nepaisant to, kad varžė laisvą rinką bei konkurenciją, atliko ir labai svarbią misiją – lietuviško žemės ūkio produktų eksportą. Manau, kad be šių valstybinių monopolijų Lietuvos ūkininkams būtų buvę dar sunkiau rasti užsienio rinkų savo produktams realizuoti, todėl būtų iškilusios dar didesnės ekonominės problemos.

2.5. LIETUVOS GYVENTOJŲ PADĖTIS KRIZĖS METAIS

Krizės metais smarkiai sumažėjo darbininkų darbo užmokestis. Labiausiai sumažėjo nekvalifikuotų darbininkų darbo užmokestis, nors jų darbo diena pailgėjo. O nekvalifikuotų darbininkų buvo daugiausia. Kiek mažiau nukentėjo kvalifikuoti darbininkai.

Žymiai sumažėjo visų pramonės šakų (medžio apdirbimo, odos, tekstilės ir kitų) įmonių ir dirbtuvių darbininkų darbo užmokestis.

Pavyzdžiui, Kaune, Kamberio lentpjuvėje, už 10 valandų darbo dieną darbininkas prieš krizę gaudavo 7 Lt, o 1933 m. – tik 3 Lt. Šiaulių odos fabrikuose darbininkas odų išdirbėjas 1930 m. uždirbdavo 9 Lt per dieną, 1933 m. – 6-7 Lt, o nekvalifikuotas darbininkas, uždirbdavęs 1930 m. 6-7 Lt per dieną, 1933 m. už tą patį darbą gaudavo tik po 3-5 Lt.⁸¹

Spaustuvių darbininkų padėtis iki ekonominės krizės buvo geresnė, negu kitų pramonės šakų darbininkų. Tačiau krizė palietė ir juos. Jų atlyginimas sumažėjo net iki pusės ikikrizinio darbo užmokesčio.

Krizės metais žymiai sumažėjo ir statybos, viešųjų darbų bei žemės ūkio darbininkų darbo užmokestis. Sunki buvo akmenskaldžių, melioracijos ir kitų sezoninių darbininkų padėtis. Pavyzdžiui, melioracijos darbininkai iki krizės už 14 valandų darbo dieną gaudavo vidutiniškai 6-8 Lt, o 1934 m. – tik 2-5 Lt. Akmenskaldžių atlyginimas sumažėjo nuo 8-9 Lt už 1 m³ suskaldyto akmens iki 5,5 Lt – 1933 m.⁸²

Nuo 1931 m. vasaros iki 1938 m. vasaros vidutinis mėnesinis Kauno pramonės darbininkų darbo užmokestis sumažėjo beveik vienu trečdaliu (31,8 proc.), Klaipėdos – vienu ketvirtadaliu (24,8 proc.).⁸³

Ne geresnė buvo žemės ūkio darbininkų padėtis. 1930 m. vyriausybės išleistu žemės ūkio darbininkų samdos įstatymu buvo nustatytas metinis atlyginimas: samdiniui – 450, samdinei – 350, pusberniui – 350, pusmergei – 250 Lt.⁸⁴ O 1932 m., pakeitus ir papildžius tą įstatymą,

⁸¹ Meškauskas K., Puronas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 378.

⁸² Ten pat.

⁸³ *Литва за полвека новой эпохи*, Випьнюс, 1967, с. 61

⁸⁴ Normalinės samdos sutarčių sąlygos, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 324, p. 9.

samdiniui buvo nustatyta 200, samdinei – 150, pusberniui – 150, pusmergei – 100 Lt alga.⁸⁵ Taigi įstatymu žemės ūkio darbininkų darbo užmokestis buvo sumažintas daugiau nei perpus.

Krizės metais kai kurie Lietuvos pramoninkai optimizuodami veiklos kaštus ne tik mažino atlyginimus, bet ir ilgino darbo dieną, mažindami darbo dienų skaičių savaitėje, o atlyginimus mokėjo padieniui.

Dėl šių priežasčių darbininkai pradėjo protestuoti, streikuoti. Tada vyriausybė, siekdama įteisinti darbo dienų skaičiaus savaitėje mažinimą, išleido naują pramonės darbininkų samdos įstatymą,⁸⁶ pagal kurį pramonės įmonė turėjo dirbti ne mažiau kaip 4 dienas per savaitę. Dėl to atsirado daugybė pusiau bedarbių, dirbusių nepilną darbo savaitę.

1930 m. darbininkų poilsiui „sureguliuoti“ vyriausybė išleido švenčių ir poilsio dienų įstatymą.⁸⁷ Tuo įstatymu buvo numatyta, kad darbininkai turi švęsti sekmadienius ir 18 bažnytinių bei valstybinių švenčių ir vietos atlaidų dienas. Tačiau įstatyme buvo ir „išimčių“. Įmonė priklausomai nuo techninių gamybos ypatumų turėjo teisę nenutraukti darbo ir švenčių bei poilsio dienomis. Įstatymas visai nelietė žemės ūkio darbininkų.

Darbininkams nebuvo garantuojamos atostogos, nors jiems pramonės darbininkų samdos įstatymu ir buvo numatytos 10, o nuo 1934 m.⁸⁸ – 12 darbo dienų atostogos. Įmonių savininkai stengdavosi apeiti šį įstatymą. Apmokamų atostogų dažniausiai negaudavo smulkių įmonių darbininkai. Pasitaikydavo atvejų, kad įmonių savininkai sugalvodavo įvairiausių dingsčių, kad darbininkams nereikėtų mokėti kompensacijų už atleidimą iš darbo.

Viena iš jų buvo darbininkų atsiskaitomųjų knygelių keitimas naujomis, kuriose darbo pradžia buvo nurodoma nuo knygelės išdavimo dienos. Kai kurie įmonių savininkai laikinai uždarydavo savo įmones, vėliau savininkas atidarydavo įmonę ir vėl priimdavo darbininkus, bet jau kaip „naujai“ pradėjusius dirbti. 1933 m. taip pasielgė „Stiklolit“ direkcija, Klaipėdos celiuliozės fabriko savininkai ir kt.

Norėdami optimizuoti darbo našumą, įmonių savininkai įvedinėjo baudų sistemą. Pavyzdžiui, fabriko savininkai arba meistrai baudė darbininkus už kalbėjimąsi, rūkymą, skaitymą darbe ir kitus panašius nusižengimus. Pirmą kartą nusižengus buvo skiriama 2 Lt, antrą kartą – 5 Lt bauda, o trečią kartą nusižengęs darbuotojas buvo atleidžiamas iš darbo.

„Lietuvos statistikos metraščio“ duomenimis, 1930 m. nekvalifikuotas darbininkas uždirbdavo vidutiniškai 4,25 Lt, vadinas per mėnesį – 110 Lt, o 2 asmenų pragyvenimo minimumas sudarė 157,5 Lt, 5 asmenų šeimos – 245,1 Lt per mėnesį. O krizės metais, siaučiant nedarbui, darbą gaudavo dažniausiai tik šeimos galva. Nagrinėjant statistiką, nesunku pastebėti, kad

⁸⁵ Normalinių samdos sutarčių sąlygų pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 403, p. 4.

⁸⁶ Pramonės darbininkų samdos įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 429, p. 1.

⁸⁷ Švenčių ir poilsio įstatymui vykdyti taisyklės, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 336, p. 4.

⁸⁸ Pramonės darbininkų samdos įstatymo pakeitimai, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 457, p. 3.

pragyvenimo minimumas ir darbo užmokestis nesibalansavo. Krizės laikotarpiu darbo užmokestis mažėjo žymiai sparčiau, negu plataus vartojimo prekių kainos. Mažinant gamybą ir atleidžiant iš darbo darbininkus, padaugėjo bedarbių ir nepilną darbo savaitę dirbančiųjų. Miestų bedarbių eiles papildė valstiečiai, per varžytines netekę savo ūkių, taip pat kaimo darbininkai, negavę darbo kaime. Bedarbių gretas pildė ir žmonės dirbę nepilną darbo savaitę ir sezoniniai darbininkai. Profinterno Socialinio ekonominio skyriaus duomenimis, 1931 m. Lietuvos miestuose buvo 18 tūkstančių bedarbių.

1934 m. sausio mėn. Šiauliuose buvo užregistruota apie 600 bedarbių, kurie, kaip rašė laikraščiai, kasdien klabina miesto valdybos duris ir prašo darbo.⁸⁹

Lietuvos savivaldybės, norėdamos sumažinti bedarbių skaičių miestuose, stengėsi neįleisti į miestus kaimo darbininkų. 1934 m. Kauno savivaldybė priėmė nutarimą, leidžiantį šio miesto biržoje registruotis tik tiems, kurie Kaune išgyveno ne mažiau kaip pusantrų metų. Panašiai daryta ir kituose miestuose.

Tiesa, krizės metais valdžia organizavo vadinamuosius viešuosius darbus keliams, plentams, vandentiekiams tiesti, miestams tvarkyti ir t.t. Tačiau atlyginimas už juos buvo menkas. Be to, ir tokio darbo gaudavo toli gražu ne visi bedarbiai. Pavyzdžiui, Plentų valdyba Šiaulių miesto savivaldybėje davė darbo skaldyti akmenis tik 50-čiai bedarbių.⁹⁰

Be galo sunku krizės metu buvo valstiečiams. Dėl „kainų žirklių“ didėjimo Lietuvos ūkininkas 1931–1939 m. turėjo parduoti 2–3 kartus daugiau produkcijos negu 1925–1929 m., kad galėtų nusipirkti tą patį pramonės prekių kiekį. 1932 m. „Mūsų laikraštis“ rašė: „Ateitis nedžiuginanti. Tuo dar blogiau, kad fabriku gaminiai nepinga. Jeigu visų prekių 1924–1926 metų kainas paimsime už 100–tą, tai šiemet gyvulių kainos nukrito nuo 88–nių iki 68–nių punktų, tai yra 20 punktų. Tuo tarpu silkių, druskos, cukraus kainos tenukrito dviem punktais (nuo 79–77). Spirito, alaus ir tabako net visai nenukrito, kaip buvo 87 punktai taip ir liko“.⁹¹

Per krizę sustojo statybos, ūkininkai nustojo pirkti padargus ir žemės ūkio mašinas, laikraščiuose pasirodė skelbimų apie ūkių pardavimą iš varžytinių už skolas. Lengviau krizę pakėlė darbštūs ir apdairūs ūkininkai, kurie gautas paskolas panaudojo pagal paskirtį.

„Kainų žirkklės“ vedė į žemės ūkių įsiskolinimą. Nors jis palaipsniui mažėjo, tačiau buvo pasiekęs didelį mastą. Pavyzdžiui, 1938 m. bendras žemės ūkių įsiskolinimas sudarė 405,4 mln. litų⁹². Šios sumos didžioji dalis (beveik 190 mln. Lt) teko kredito įstaigoms, taip pat administracinėms įstaigoms (91,5 mln. Lt) bei privatiems asmenims (61,7 mln. Lt). Jį lydėjo valstiečių, visų pirma smulkiųjų ūkių išvaržymas, taip pat pasiekęs didžiulį mastą. Per tarpukario

⁸⁹ 600 bedarbių prašo darbo, *ABC*, 1934 01 16, p. 2.

⁹⁰ 50 darbininkų bus darbo, *ABC*, 1934 01 16, p. 2.

⁹¹ Kodėl ūkininkams vis sunkiau gyventi?, *Mūsų laikraštis*, 1932 12 17, p. 1.

⁹² Tamošiūnas J., *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos*, Vilnius, 1974, p. 89.

laikotarpį iš varžytinių buvo parduota daugiau kaip 40 tūkst. žemės ūkių.⁹³ Nemažą jų dalį sudarė pagal 1922 m. pradėtą žemės reformą žemę gavę naujakurių ūkiai, kurie, neturėję pakankamai lėšų normaliam įsikūrimui bei ūkininkavimui, buvo priversti parduoti gautą žemę. Pavyzdžiui, jau 1930 m. daugiau kaip vienas trečdalis (35,4 proc.) gavusiųjų žemės jos nebevaldė, o 1937 m. tokie valstiečiai sudarė beveik pusę (45 proc.) visų naujakurių.⁹⁴

Valstiečių padėtis ypač pablogėjo po to, kai Vokietija uždraudė importuoti žąsis iš Lietuvos. Tai buvo skaudus smūgis – 1931 m. duomenimis, Lietuva kasmet Vokietijai parduodavo apie 600 tūkst. gyvų žąsų. Lietuvos paukštininkystei grėsė katastrofa. Reikėjo skubiai kam nors parduoti šimtus tūkstančių žąsų. Ir tokiais pirkėjais, ne savo noru, tapo valdininkai.

Nors Lietuvos Vyriausybė 1934 m. rudenį ir atėjo į pagalbą žąsų augintojams, ūkininkų agonija tebesitęsė. Žemės ūkio produktų kainos 1935 m. pasiekė žemiausią ribą. To meto laikraščių „Lietuvos ūkininkas“ ir „Ūkininkas“ duomenimis, melžiama karvė 1928 m. liepą kainavusi 350–400 Lt, 1935 m. liepą tebekainavo 60–80 Lt, centneris rugių atitinkamai – 3–4 Lt, o 1928 m. kainavo 31–32 Lt. Dešimt pirmos rūšies kiaušinių, už kuriuos 1928 m. mokėta iki 1,5 Lt, 1935 m. tekainavo 55–65 centų. Vienas litras pieno 1928 m. kainavo 0,45 Lt, 1935 m. tekainavo 0,05 – 0,1 Lt. Kilogramas sviesto atitinkamai atpigo nuo 6 Lt iki 1,3 Lt. Lašinių kaina smuko nuo 6 Lt iki 0,8 – 1 Lt už kilogramą.

„Tai buvo baisios krizės metai. Labai padidėjo bedarbių. Neatsargesni ūkininkai, katrie ėmė paskolas iš banko, norėdami pavyzdingai sutvarkyti savo ūkius, dabar žiauriai nukentėjo. Sakysim, prieš porą metų pirkto iš Olandijos karvę už 1700 litų, o dabar ją parduoti teko už 150 litų. Tokie ūkininkai atėjus laikui ne tik nepajėgė gražinti bankui paskolos, jiems buvo sunku nuošimčius užsimokėti. Laikraščiuose pasipylė skelbimai apie ūkių išpardavimą varžytinėse, ir jų vis daugėjo“.⁹⁵

Lietuvos ūkininkai su pavydu žvalgėsi į Latviją, ten vyriausybė priėmė nutarimą, kad nuo 1935 m. birželio iki spalio pabaigos nebus parduotas iš varžytinių nė vienas ūkis. Varžytinėse, kurios jau buvo paskelbtos, sulaikomos ir atidedamos.⁹⁶

Veltui Lietuvos ūkininkai susirinkimuose priiminėjo nutarimus ir jais Vyriausybės prašė suvaržyti masinį ūkių pardavimą už pasakiškai mažas kainas iš varžytinių, nes dėl to ūkiai virsta spekuliantams pasipelnymo šaka, veltui prašyta tvarkingai vedantiems ūkius ir tvarkantis savo skolas duoti 3–5-iems metams moratoriumą (atidėjimą), trumpalaikes paskolas paversti ilgalaikėmis.⁹⁷

⁹³ *Литва за полвека новой эпохи*, Вильнюс, 1967, с. 54.

⁹⁴ Gregorauskas M., *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*, Vilnius, 1960, p. 20.

⁹⁵ Jakelaitis J., *Jeigu kas nors skaitys*, Kaunas, 1996, p. 282.

⁹⁶ Kas girdėti Latvijoje, *Diena*, 1935 05 05, p. 2.

⁹⁷ Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (II), *Verslo klasė*, 2009 m. sausis, p. 44.

Žodis „antstolis“ tapo ūkininkų siaubu – iš varžytinių buvo parduodama daug sodybų, kurias supirkdavo spekuliantai, neretai ir – stabilias pajamas turintys valdininkai. „Niekas nekaltas, kad nupuolė žemės ūkio gaminių kainos, bet kodėl turi atsakyti tik tas, kuris valdo ūkį. Reikalauti dabartiniu metu dalios iš ūkininkų tokią pat sumą, kokia buvo užrašyta prieš keletą metų, yra aiški skriauda ūkinikaujančiam. Jei anais laikais už karvę buvo galima gauti septynis aštuonis šimtus litų, tai dabar reikia parduoti penkias tokias karves, kad sudarytum tokią pinigų sumą“.⁹⁸

Kadangi valdžia nesiklausė – ūkininkai neišlaikė. 1935 m. rugpjūčio pabaigoje basliais, šakėmis, o kai kurie ir šautuvais ginkluoti Suvalkijos ūkininkai blokavo kelius. Jie neleido vežti į miestus žemės ūkio produkcijos – stabdė visus, gabenančius į turgų ar parduotuves mėsą, kiaušinius, pieną. Nepaklusniusius sumušdavo, jų pieną išpildavo, laužydavo vežimus, net žalodavo gyvulius.

„Taip vieną, kitą, trečią dieną miestas negauna maisto, kilo miestiečių bruzdesys. Vyriausybė ne juokais susirūpino, kaip palaužti ūkininkų streiką. Buvo pasiūstas policijos rezervas išvaikyti barikadininkų nuo kelių. Įvyko kruvinų susirėmimų. Ūkininkai šakėmis ir basliais ilgai prieš ginkluotą policiją atsilaikyti negalėjo“.⁹⁹

Matyt, kad bent kiek apramintų valstiečius, 1935 m. rugsėjo 6 d. atsistatydino Juozo Tūbelio vadovaujama Vyriausybė. Tiesa, netrukus suformuotas naujas kabinetas menkai tesiskyrė nuo ankstesniojo. Pasikeitė tik du – vidaus reikalų ir žemės ūkio – ministrai. Pats A. Smetona piktinosi ūkininkų streiku, nes buvo blokuojami keliai, smurtu sulaikomi ūkininkai, kurie vežė savo produkciją į miestą parduoti.

Bet neramumai tuo nesiliovė, išsklaidyti nuo kelių kai kurie ūkininkai pradėjo „partizaninio karo veiksmus“ – gadino pienines, pjaustė telegrafo laidus, šaudė į arklius tų, kurie bandė tiekti produktus miestui. 1935 m. rugsėjo 22–23 dienomis policija bandė suimti tris Vilkaviškio apskrities Gražiškių kaimo gyventojus, kurie kėlė grėsmę kitiems ūkininkams, tačiau vietiniai pasipriešino pareigūnams. Per susišaudymą su policija vienas ūkininkas žuvo, du buvo sužeisti.

Trečias susirėmimas su policija įvyko lapkričio 9 d., Vilkaviškio apskrities Pilviškių valsčiaus Sarmačinos kaimo miške. Policininkai apšaudė ir sužeidė vieną iš trijų ūkininkų, bandžiusių ginklu pastoti kelią ūkininkams, vežantiems pieną į pienines.

Vis dėlto ūkininkų bruzdėjimas pamažu nurimo. Tiesa, dar 1936 m. vasarį būrelis Marijampolės apskrities ūkininkų siautėjo naktimis pjaustydami telefono ir telegrafo stulpus bei laidus Marijampolės – Kauno plente. Santūresni apskrities ūkininkai tą patį vasarį suvažiavo į Marijampolę ir paprašė valdžios atsovų kaip nors sutvarkyti skolų klausimą, nes „ūkininkams

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Jakelaitis J., *Jeigu kas nors skaitys*, Kaunas, 1996, p. 294.

atrodą, kad jei jie kada skolino pinigų, už kuriuos nusipirko vieną karvę, tai būtų teisinga ir teisėta gražinti ne trijų karvių vertės pinigus, o vienos“.

Smetona į tai atsakė 1936 m. gegužę paskelbdamas apie mirties bausmę keturiems ūkininkų maisto dalyviams. Dar dešimties Šakių apskrities maištininkų, nuteistų mirti, A. Smetona pasigailėjo ir pakeitė jiems mirties bausmę kalėjimu iki gyvos galvos.

Vis dėlto prezidento reputacijai buvo suduotas mirtinas smūgis. „Nors policija tvarką ir atstatė, bet valdžios prestižas liaudies akyse dar labiau krito. Visi jautė, kad tiesa ūkininkų pusėje, nes maisto produktai palyginti su visais kitais gaminiais buvo per daug pigūs“.¹⁰⁰

Geriausioje padėtyje krizės metu buvo tie, kurie turėjo nuolatinį darbą, tarnybą. Neblogai uždirbdavo geri specialistai amatininkai, nekalbant apie valstybės tarnautojus, valdininkus, karininkus. „Kas negirtuokliavo, tas krizės metais prisipirko iš varžytinių ūkių, mieste pristatė gražių kelių aukštų namų“.¹⁰¹

Nenuostabu, kad to meto leidiniuose valdininkai buvo nuolat pašiepiami. „Daugiausiai nupigę dalykai neviršija 30–35 proc. Tuo tarpu kaimas mato, kad jis gauna tik apie 30–40 proc. tų pinigų. Algos įvairių tarnautojų yra sumažėję apie 15 proc., o kaimas dažnai gauna tik penktą dalį to, kas buvo gaunama anksčiau“.¹⁰²

Spaudoje taip pat buvo piktinamasi, kad „Valstybės tarnautojai ir pensijas gauna, ir švariose patalpose dirba, ir uždirba tiek, kad dabar geriau sargu ar kelneriu būti, negu ūkį iš kokios 50–60 ha valdyti“.¹⁰³

Apibendrinant galima teigti, jog ekonominės krizės padarinius pajuto visi be išimties Lietuvos gyventojai. Galbūt, mažiausiai ji atsiliepė aukštos kvalifikacijos darbuotojams, ypač dirbantiems valstybės aparate, nes nors ir buvo visiems valtybės tarnautojams mažinami atlyginimai, tačiau jie ir po jų sumažinimo gaudavo pakankamai solidžius pinigus.

Pakankamai neblogai galėjo pragyventi ir žemesnės kategorijos valstybės tarnautojai, net ir su sumažintais atlyginimais. Jie bent jau buvo užtikrinti dėl rytojaus, nes gaudavo pastovias pajamas.

Skaudžiausiai Pasaulinė ekonominė krizė atsiliepė valstiečiams, o ypač smulkiesiems. Blogino valstiečių padėtį ir tai, kad daugelis iš jų buvo pasiėmę paskolas ūkiui plėtoti, o krizės metais ženkliai smukus žemės ūkio produktų kainoms, tų paskolų našta dar labiau padidėjo. Tačiau be visų valstiečių patirtų sunkumų, galima įžvelgti ir vieną pozityvų dalyką – susidūrę su dideliais sunkumais, ūkininkai buvo priversti paversti savo ūkius našesniais, pagerinti savo produktų kokybę.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Ten pat, p. 284.

¹⁰² Ar atsispirsim krizei?, *Mūsų laikraštis*, 1932 11 19, p. 1.

¹⁰³ Ten pat.

3. LIETUVOS EKONOMINĖ POLITIKA PASAULINĖS KRIZĖS METAIS

3.1. LIETUVOS BIUDŽETO POLITIKA

Lietuvos biudžeto politika buvo labai atsargi arba net primityviai rūpestinga: jeigu tik vienais metais sumažėdavo pajamos, tuojau beatodairiškai būdavo mažinamos kitiems metams išlaidos, net nesudarius ekonominės konjunktūrinės būklės prognozių. Tuo tarpu, jeigu biudžete kai kuriais metais susidarydavo šiek tiek didesnis pajamų perteklius, tuojau būdavo didinamos išlaidos kitiems metams. Toks primityvus ir kasmetinis biudžeto formato kaitaliojimas sudarydavo dažnus trūkčiojimus krašto ekonomikoje, o neretai sutrukdydavo ir nuoseklų kai kurių valstybei svarbių uždavinių vykdymą, pavyzdžiui, gana nenuosekliai buvo plečiami žemės melioravimo darbai.

Apie 1927–1928 m. krašto ekonomikos augimas pradėjo pralenkti valstybės biudžeto augimą. Jau 1927 m. biudžetas buvo įvykdytas, atsiradus 37 mln. litų pertekliui, o 1928 m. biudžetas, pagal supaprastintą bei primityvią techniką, buvo padidintas ir subalansuotas be didesnio pertekliaus. Vėliau, 1929 m., biudžetas buvo padidintas, bet jis vėl buvo įvykdytas su 27 mln. litų pertekliumi. Taigi 1927 ir 1929 m. iš viso davė apie 60 mln. litų pertekliaus ir peržengė ekonomiškai bei finansiškai leistiną ribą.¹⁰⁴

Beje, vėliau pasirodė, kad tas biudžeto sudarymo technikos primityvumas bei prasčiokiškas paprastumas išėjo į gerą. Kaip tik tuo metu, apie 1930 metus, pasaulinė krizė jau buvo įgavusi grėsmingas formas ir buvo rimtas įspėjimas Lietuvai, nors joje krizės dar nesijautė. Todėl į biudžeto perteklių buvo žiūrima kaip į tam tikrą fondą kovoje su stiprėjančiais krizės reiškiniais. Iš tikrųjų 1931 m. Lietuvoje išryškėjo pirmieji pasaulinės krizės simptomai ir sunkumai. Eksportuojamoms iš Lietuvos prekėms kainos pasaulinėse rinkose sparčiai krito, o apsauginių ir fiskalinių muitų barikados taip išaugo, kad eksportas iš Lietuvos jas galėjo peršokti, tik gavęs iš valstybės biudžeto paramą. Devizų išvežimas, suvaržymai eksporto kraštuose ir kitokios valiutinės manipuliacijos (valiutų devalvacija) eksporto iš Lietuvos galimybes dar labiau mažino. Vartojimas krašte pradėjo kristi. Lietuvos bendrovės pradėjo šauktis valstybės paramos. Tokią paramą valstybė pradėjo teikti iš sukaupto biudžeto pertekliaus. 1930 m. iš jų buvo panaudota 25 mln. litų, o 1931 m. – 27 mln. litų.¹⁰⁵ Taigi biudžeto pertekliaus politika gerais ekonominiais metais pasirodė naudinga blogais ekonominiais metais.

¹⁰⁴ Cesevičius D., *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*, Vilnius, 1995, p. 31.

¹⁰⁵ Ten pat.

1931 m. buvo pasiektas aukščiausias lygis biudžeto augimo istorijoje pasaulinės krizės metu.¹⁰⁶ Tačiau nuo to laiko prasidėjo Lietuvoje ir ekonominiai bei finansiniai sunkumai. 1932 m. biudžetas buvo sumažintas iki 226 mln. Lt. Pusė biudžeto išlaidų sumažinta dar dėl to, kad nuo tų metų buvo apkarpytos valstybės tarnautojų algos, o tai davė apie 10 mln. Lt santaupų.¹⁰⁷

1932 m. biudžeto išlaidos, palyginti su 1931 m., sumažintos maždaug 70 mln. Lt. Toks žymus ir staigus biudžeto išlaidų sumažinimas buvo didelis smūgis krašto ekonomikai, kadangi kainos ir pragyvenimo minimumas vis dar sparčiai krito. Ypač dėl to nukentėjo eksportas iš Lietuvos, nes dar vis didėjantis eksportas duodavo vis mažėjančias pajamas.

Dėl to, kad kraštas buvo agrarinio pobūdžio, kad jame nebuvo išvystyta pramonė ir trūko didesnių miestų, jau pačioje Lietuvos valstybės gyvenimo pradžioje tapo aišku, kad jos finansų sistemą ir biudžeto pajamų struktūrą negalima grįsti vadinamaisiais tiesioginiais mokesčiais, kaip tai būna ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse. Pajamos iš tiesioginių mokesčių Lietuvoje, kaip ekonomiškai neišsivysčiusiame krašte, galėjo būti tik negausios ir neelastingos (sunkiai prisitaikančios prie kintančių aplinkybių). Kita vertus, tokiam krašte reikia ypač saugoti ir puoselėti mokestinių pajamų šaltinius, kad būtų užtikrintas jų nuolatinis ir gausėjantis tekėjimas į valstybės biudžetą. Vadinasi, pajamų biudžetui reikėjo ieškoti kitur.

Tie kiti valstybės biudžeto pajamų šaltiniai galėjo būti vadinamieji netiesioginiai mokesčiai (muitai, akcizai) ir pajamos iš valstybinio turto bei valstybinių įmonių komercinės veiklos. Suvalstybintų miškų naudojimas bei eksportas ir valstybinių įmonių komercinės pajamos bei pelnas valstybės gyvenimo pradžioje ir buvo tos pagrindinės valstybės pajamos, kurios daugiausia ir sudarė valstybės biudžeto einamąsias pajamas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad atsargi ir toliau nei vieneri metai į priekį neplanuojamo biudžeto politika du pirmuosius krizės metus labai pasitarnavo Lietuvai, nes buvo iš ankstesnių metų sukauptas biudžeto perteklius. Juo pasinaudodama Vyriausybė galėjo ne taip stipriai mažinti valstybės išlaidas, todėl valstybės išlaikomi piliečiai krizės poveikį pajuto žymiai vėliau, nei verslininkai ar ūkininkai.

Valstybės vykdomą mokestinę politiką taip pat lėmė ir Lietuvos krašto specifiškumas, kadangi šalis buvo jautri dėl savo ūkio silpnumo tiesioginiams mokesčiams, todėl biudžetui surinkti daugiausiai buvo naudojami iš netiesioginių mokesčių ir valstybei priklausančios medienos eksporto gauti pinigai.

¹⁰⁶ Valstybės biudžeto 1931 metams įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 382, p. 1.

¹⁰⁷ Valstybės biudžeto 1932 m. įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 389, p. 1.

3.2. LIETUVOS MONETARINĖ POLITIKA

Per 1929–1933 metų krizę daugelyje valstybių buvo devaluotos valiutos. Tai buvo naujas reiškinys, nebūdingas ankstesnėms ekonominėms krizėms. Valiutų nuvertinimas po 1929–1933 m. krizės visame pasaulyje iš esmės buvo ne infliacijos rezultatas, bet buvo susijęs su kredito krize. Ryški bendra ekonominė valiutų nuvertinimo priežastis buvo nepakeliama užsienio ir vidaus skolų našta, padidėjusi ir pasunkėjusi, smarkiai smukus kainoms. Atskirose šalyse specifinės šio reiškinio priežastys buvo nevienodos. Labai įsiskolinusiose agrarinėse šalyse nuvertinti valiutas privertė smarkus žemės ūkio produkcijos kainų smukimas. Dėl to padidėjo mokėjimo balansų pasyvas, valstybės nepajėgė nustatytais terminais išmokėti skolų ir palūkanų. Kitose šalyse valiutos buvo nuvertintos, atšaukus užsienio kapitalus. Tai sukėlė staigų aukso atsargų mažėjimą, padidino mokėjimų balanso pasyvą.

Per 1929–1933 m. krizę valiutos buvo nuvertinamos trimis pagrindiniais etapais. Pirmiausia daugelis svaro sterlingo blokui priklausančių valstybių jau pačioje krizės pradžioje nuvertino savo valiutą. Vėliau, 1931 m., Anglija ir jos dominijos atsisakė aukso standarto. Pagaliau 1933 m. ir JAV atsisakė aukso standarto.¹⁰⁸

Ilgiausiai aukso valiutos standarto laikėsi Prancūzija, Olandija, Šveicarija, Belgija. Daugelio šalių (Italijos, Lenkijos, Vokietijos, Vengrijos, Rumunijos, Čekoslovakijos, Bulgarijos, Latvijos) valiutos aukso standarto laikėsi formaliai. Šiai šalių grupei priklausė ir Lietuva. Šiose valstybėse, kaip ir tose šalyse, kuriose realiai egzistavo aukso pariteto valiuta, aukso valiutos laisvo judėjimo nebuvo. Jose buvo griežtai reguliuojama užsienio prekyba ir valiutinės operacijos, smarkiai varžomas valiutos išvežimas.¹⁰⁹

Skirtingai nuo kai kurių kitų valstybių, Lietuvos Vyriausybė nedevalvavo lito, nes Lietuva nebuvo labai įsiskolinusi kitoms valstybėms ir, nors sunkiai, bet pajėgdavo sumokėti skolų ratas ir palūkanas.

Aukso atsargos per krizę ir depresijos metais Lietuvoje smarkiai sumažėjo. 1935 m. jos buvo 2,5 karto mažesnės, negu 1929 m. Pridėję komercinius vekselius, kurių kiekis per krizę padidėjo, įsitikinsime, kad valiutos padengimas auksu sumažėjo šiek tiek mažiau. Einamieji pasižadėjimai, banknotų kiekis apyvartoje ir einamosios sąskaitos krizės metais mažai keitėsi. Tačiau gana smarkiai kito banknotų padengimas. Lito padengimas auksu ir užsienio valiuta labai sumažėjo (nuo 119,8 proc. 1928 m. iki 44,5 proc. 1935 m.).¹¹⁰

Krizės metais Lietuvos vyriausybė stengėsi išlaikyti aukso atsargas ir mokėti skolas turima užsienio valiuta. Tačiau didelis valiutos padengimo smukimas rodo, kad aukso ir ypač

¹⁰⁸ Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914 – 1980*, Москва, 1999, с. 279.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 282.

¹¹⁰ Meškauskas K., Puronas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 375.

užsienio valiutos atsargos sparčiai mažėjo. Užsienio valiutos atsargų mažėjimas aiškintinas pirmiausiai tuo, kad Lietuvos, kaip ir kitų šalių, vyriausybė stengėsi kuo mažiau rizikuoti, mažindama smunkančio kurso valiutų kiekį ir laikydama tarptautinius pinigus aukso pavidalu.

Visgi išlieka atviras klausimas ar Lietuvos valdžia priėmė teisinigą sprendimą stengdamasi palaikyti tvirtą lito kursą. Mano manymu, tai buvo klaidingas sprendimas, nes Lietuva devalvavusi savo nacionalinę valiutą būtų įgavusi pranašumą eksporto rinkose, kadangi būtų santykinai atpigę eksportuojami produktai. Tai ypač būtų pagerinę valstiečių padėtį, nes Lietuva daugiausiai eksportuodavo žemės ūkio bei miško produktus. Galbūt lito devalvacija būtų padėjusi ir Lietuvos pramonei, kadangi importuojamų žaliavų jai reikėjo pakankamai nedaug, o jos produktams tapus pigesniems kaimyninėse rinkose, būtų buvę įmanoma konkuruoti su kitų šalių pramonės gaminiais.

Apibendrinant galima teigti, kad skirtingai nuo kitų pasaulio šalių, Lietuvos Vyriausybė pasirinko tvirto lito išlaikymo politiką, nedevalvavo savo valiutos bei neatsisakė aukso standarto. Tačiau sunkėjant ekonominei padėčiai lito padengimas auksu, o ypač kita užsienio valiuta, lyginant su prieškriziniais metais, sumažėjo daugiau nei dvigubai.

3.3. UŽSIENIO PREKYBOS BALANSAS

Stiprioms imperialistinėms šalims spaudžiant silpnas ir primetant joms neekvivalentinius mainus, Lietuva net ir maksimaliai eksportuodama žemės ūkio produktus negalėjo subalansuoti mokėjimų. Mokėjimų balanso spraga buvo užkemšama pinigais, gautais daugiausiai už eksportuojamą mišką. Bendra Lietuvos užsienio apimtis mažėjo daugiausiai dėl kainų smukimo. Skaičiuojant sugretinamosiomis kainomis, ji nedaug tesumažėjo, o kai kurių žemės ūkio žaliavų, maisto produktų bei medienos eksportas net padidėjo.

Daugumai Vakarų šalių gilios 1929–1933 m. krizės laikotarpiu buvo ypač būdingas pasyvus užsienio prekybos balansas, nors visos šalys stengėsi prekiauti „neto balanso“ principu („kiek jūs pirsite iš mūsų, tiek mes iš jūsų“), vengdamos neigiamo saldo, padengiamo auksu arba užsienio valiuta.

Lietuvos užsienio prekybos balansas 1929–1935 m., išskyrus 1931 m. buvo aktyvus, nors teigiamo saldo sumos buvo nedidelės. Būdinga, kad Lietuvos užsienio prekybos su dauguma valstybių balansas buvo pasyvus ir tik su viena kita valstybe – aktyvus. Visą užsienio prekybos balanso pasyvą iki 1931 m. padengdavo Anglija ir Vokietija, o nuo 1931 m. tik Anglija. Labai pasyvus užsienio prekybos balansas, siekęs nuo kelių iki keliolikos milijonų litų buvo su Čekoslovakija, Prancūzija, Šveicarija ir kai kuriomis kitomis šalimis. Importo mažėjimą lėmė

vidaus rinkos siaurėjimas, kurį savo ruožtu sąlygojo sunki ekonominė padėtis, aukso ir užsienio valiutos atsargų mažėjimas.¹¹¹

Apibendrinant galima teigti, kad skirtingai nei dauguma užsienio šalių, Lietuva sugebėjo Pasaulinės ekonominės krizės metu išlaikyti nors ir nedidelį, tačiau teigiamą užsienio prekybos balansą.

3.4 EKONOMINIO REGULIAVIMO PRIEMONĖS KRIZĖS LAIKOTARPIU

Didžiosios ekonominės krizės laikotarpiu Lietuvos vyriausybė pradėjo vykdyti tam tikras ekonominio reguliavimo priemones. Svarbiausiomis iš jų buvo valstybinės – monopolinės žemės ūkio produkcijos rinkos formavimas, eksporto skatinimas ir valstybinis kai kurių žaliavų bei pramonės prekių kainų reguliavimas.¹¹²

Žemės ūkio produkcijos eksporto didinimą vyriausybė daugiausia skatino skirdama subsidijas atitinkamoms monopolinėms įmonėms. Pavyzdžiui, akcinė bendrovė „Maistas“ ir kooperatyvų centrai „Lietūkis“ ir „Pienocentras“ 1929 – 1939 m. iš valstybės išdo gavo 171,2 mln. litų subsidijų.¹¹³ Vyriausybė ekonominės krizės metais nustatė tvirtas svarbiausių žemės ūkio produktų (grūdų, mėsos ir pieno) supirkimo kainas. 1935 m. priimtas įstatymas dėl žaliavų ir pramonės prekių kainų reguliavimo turėjo tikslą sumažinti „kainų žirkles“, pagerinti ūkininkų ir kitų gyventojų materialinę padėtį. Tačiau tai tęsėsi neilgai, ir pramonės prekių kainos vėl pradėjo augti. Iš valstybinio kainų reguliavimo daugiausia laimėjo monopolinės ir stambiosios įmonės.¹¹⁴

Daug kartų buvo keliami įvežamieji muitai,¹¹⁵ bet jų pakėlimas dažniausiai turėjo ne fiskalinį (iždinį) tikslą. Jais dažniausiai buvo siekiama apsaugoti vietinę krašto pramonę. Kartais jie buvo keliami ir kaip gynybinė prekybos politikos priemonė, taikoma tiems kraštams, kurie nenorėjo su Lietuva pasirašyti prekybos sutarčių, arba tiems, kurie kitaip nepalankiai traktavo eksportą iš Lietuvos.¹¹⁶

Dėl padidėjusių muitų stipriai išaugo prekių kainos Lietuvos gyventojams. Kilus nepasitenkinimui imtasi prapogandinių priemonių – išleista knygelė, o joje aiškinta, kad muitai didinami ne pirmo būtinumo, o prabangos prekėms, nes esą „...nebūtina valgyti ryžius, užtenka ir savų miežinių kruopų, nėra labai būtini paštetai, konservai, vaisiai, tabakas, kava...“.¹¹⁷

¹¹¹ Lietuvos užsienio prekyba 1929 m., 1930 m., 1932 m., 1933 m., 1934 m., 1935 m., Kaunas.

¹¹² Grėška J., *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmoje pusėje ir jos problemos*, Vilnius, 1993, p. 28.

¹¹³ Паулюкенис В., *Государственно – монополистический капитализм в буржуазной Литве*, Вильнюс, 1964, с. 14.

¹¹⁴ Maiminas J., *Teorijos ir tikrovė*, Vilnius, 1960, p. 94.

¹¹⁵ Vyriausybės žinios, 1929, Nr. 296, p. 8; Vyriausybės žinios, 1931, Nr. 351, p. 4; Vyriausybės žinios, 1931, Nr. 365, p.1; Vyriausybės žinios, 1933, Nr. 414, p. 1; Vyriausybės žinios, 1935, Nr. 468, p. 1.

¹¹⁶ Cesevičius D., *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*, Vilnius, 1995, p. 35.

¹¹⁷ Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (I), *Verslo klasė*, 2008 m. gruodis, p. 55.

Papildomi muitai ir prekybos su Vokietija, iki trečiojo dešimtmečio intensyviausiai prekiavusia su Lietuva, suvaržymai itin paskatino kontrabandą.

Daugelis Rytprūsių gyventojų, o ypač Tilžės miestiečiai, buvo pratę per karalienės Luizos tiltą nueiti į kitą Nemuno pusę ir lietuviškame Panemunės turguje prisipirkti gerokai pigesnių maisto produktų. Tad to meto spauda mėgavosi pasakojimais apie įvykius ties Tilžės muitinės užkarda ir vargus „vargšų vokiečių“, kurie „...norėdami sočiau pavalgyti vargsta šmugeliaudami maistą iš Lietuvos“.¹¹⁸

Dėl ekonominės krizės Europoje pradėjo ryškėti ir polinkis į ekonominę autarkiją, į nacionalinių ekonomikų užsidarymą nuo kitų kraštų. Visos valstybės tada, siekdamos maksimaliai apsaugoti ir išlaikyti savo kraštų gamybą, ypač pramonę, ėmė kurti apsauginius muitus. Ir Lietuva buvo priversta eiti šiuo keliu. Be to, muitais apsaugota Lietuvos pramonė tada pradėjo organizuotis į kartelius bei sindikatus, kad dar lengviau galėtų išsilaikyti. Išsaugoti pramonę padėjo ir tai, kad ekonominės krizės metais Lietuva ne tik kiekybiškai nesumažino savo žemės ūkio produkcijos, bet dargi ją plėtė, tiek kiekybine, tiek ir kokybine išraiška. Todėl pernelyg ir nesumažėjo gyventojų perkamasis pajėgumas, ypač pigesniems vietinės pramonės gaminiams.¹¹⁹

Kai prasidėjo ekonominė krizė, kai buvo pažeista krašto ekonomikos pusiausvyra, valstybė iš karto susidomėjo pramonės reikalais ir pasišovė jiems „diriguoti“. Ekonominės krizės metu atsirado žemės ūkio ir pramonės produkcijos disproporcijos. Pradėjo veikti vadinamos „kainų žirkklės“. Tos „žirkklės“ ypač negailestingai kirpo žemės ūkio gaminių kainas, o pramoninių gaminių kainos išliko palyginti aukštos. Nebuvo jokia paslaptis, kad neagrarinė Lietuvos pramonė yra kartelizuota ir sindikatizuota. Todėl ji galėjo išlaikyti aukštas savo gaminių kainas, ypač tokių gaminių, kurių paklausa buvo mažai elastingos (tabakas, alus, avalynė, tekstilė). Deja, pasigirdo priekaištų, kad kartelizuota pramonė išnaudoja žemės ūkio gyventojus ir visus krašto vartotojus, kad jos kainos neatitinka kritusios konjunktūros, prieštarauja krintančioms pajamoms ir krintančiam pragyvenimo minimumui.

Vyriausybė buvo pakankamai atsargi, kad, pavyzdžiui, valdžios dekretais būtų ėmusi nustatinėti pramonės gaminių kainas. Ji pasirinko aplinkinį kelią. Buvo įsteigta Kainų Tvarkytojo institucija.¹²⁰ Ji turėjo išstudijuoti kainų santykius ir atskirų pramonės gaminių kainas ir, jeigu pasirodytų, kad kainos per daug neatitinka gamybos išlaidų, rekomenduoti jas atskirais sumažinti.

Pirmasis Kainų Tvarkytojo dekretas sumažino alaus kainą.¹²¹ Tai vartotojus nuteikė labai raminančiai ir buvo laukiama, kad ta kryptimi bus einama ir toliau. Po to sekė dar vienas kitas nežymus kainų sumažinimas, bet greitai buvo įsitikinta, kad jų problema yra per daug komplikauta

¹¹⁸ Tilžietės skolinasi vaikus, kad greičiau praleistų Lietuvoj nusipirkti maisto, *Lietuvos ūkininkas*, 1933, Nr. 46, p. 1.

¹¹⁹ Cesevičius D., *Lietuvos ekonominė politika 1918 – 1940*, Vilnius, 1995, p. 81.

¹²⁰ Kainų priežiūros įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 471, p. 1.

¹²¹ Kainų Tvarkytojo įsakymas, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 478, p. 4.

ir kad čia negalima skubotai ir pernelyg drąsiai veikti. Kiekvieno gaminio kainas reikėjo labai kruopščiai studijuoti, o tai reikalavo ilgesnio laiko ir didesnio specialistų skaičiaus. Todėl Kainų Tvarkytojo institucija darėsi vis labiau moksline kainų studijų, o ne kainų tvarkymo institucija. Kainų tvarkymo ir mažinimo dekretai pradėjo rodytis vis rečiau. Tiesa, ir pati ekonominė konjunktūra pamažu pradėjo taisytis. Iš lengvo ėmė kilti kainos ir žemės ūkio gaminiams. „Kainų žirklys“ pradėjo susiglausti. Be to, mažiau pajėgios pramonės įmonės bankrutavo krizės metu ir pradėjo steigti naujas įmones. Reikėjo investicijų naujoms įmonėms steigti, o senoms plėstis bei atsinaujinti. Dėl to kainų problemos dar labiau susikomplicavo. Todėl Kainų Tvarkytojo įstaiga nebepajėgė jų aprėpti. Jos poveikis kainoms vis mažėjo. Ji liko lyg ir patariamasis organas, lyg ir ekspertas pramonės ir prekybos reikalams, svarstant valdžios institucijose tų ekonomikos šakų reikalus. Kitaip, žinoma, ir negalėjo būti. Jeigu pavieniais dekretais yra tvarkoma tik vieno gaminio ar vienos prekės kaina, o ne visa kainų sistema bendroje ekonomikos politikoje, tai rezultatai visada būna labai abejotini ir menki.¹²²

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje veiksmingo ekonominio reguliavimo nebuvo. Buvo tik pavieniai bandymai, o gal net imitavimai pažaboti įsikerojusią monopolijų ir sindikatų dominuojančią padėtį. Nors Kainų Tvarkytojas leido vieną po kito įsakymus, tačiau jie realaus efekto nedavė. Tik pati rinka, gerėjant ekonominei padėčiai po truputį normalizavo padėtį šalyje.

3.5. KITI VALDŽIOS PRIIMTI SPRENDIMAI EKONOMINĖS KRIZĖS POVEIKIUI LIKVIDUOTI

Siaučiant Pasaulinei ekonominei krizei Lietuvoje, neapseita ir be, žiūrint iš šios dienos taško, keliančių šypsena sprendimų. 1931 m. Vokietijai uždraudus žąsų importą iš Lietuvos, susidarė labai sudėtinga situacija. Lietuvos paukštinkystei grėsė katastrofa. Reikėjo skubiai kam nors parduoti šimtus tūkstančių žąsų. Ir tokiais pirkėjais, priverstinai, tapo valdininkai.

Vyriausybė 1934 m. spalio 30 d. įsakė visiems valdininkams priklausomai nuo jų tarnybos kategorijos (jų buvo 18) įsigyti po 4 ar 5 Lt vertės žąsį. I kategorijos valdininkas privalėjo pirkti vieną, II – dvi žąsis ir t.t.¹²³

Dar aktyvesniais paukštienos valgytojais turėjo tapti neetatiniai darbuotojai ir pensininkai – jie turėjo pirkti po žąsį už kiekvieną pusšimtį litų savo pajamų, taigi uždirbantis 150 Lt, turėjo pirkti tris žąsis. Beje, pensininkais nepasitenkinta, žąsis buvo nurodyta pirkti net ir

¹²² Cesevičius D., *Lietuvos ekonominė politika 1918 – 1940*, Vilnius, 1995, p. 92.

¹²³ Žąsų karalystė, *Sekmadienis*, 1934 11 04, p. 1.

studentams. Kaip įrodymą apie pirkimą pirkėjas kartu su žąsimi iš pardavėjo gaudavo tam tikrą numeruotą kortelę.

Tačiau prievarta gimdė apsukrumą – daugelis valdininkų tiesiog sumokėdavo už korteles, o pačių žąsų nepirkdavo. „Dauguma aukštesniųjų valdininkų susieškodavo ūkininką, katras turi žąsų, užmokėdavo jam, bet jų neimdavo, tik raštelį pristatydavo savo įstaigai“.¹²⁴

Neretai ir patys ūkininkai tiesiog prekiaudavo žąsimis be pačių žąsų – pigiau pardavinėjo vien tik minėtas korteles. Tokius verteivas veltui gėdino laikraščiai. Štai „Verslas“ rašė: „...ūkininkai, kaip paskutiniu laiku pastebėta, labai apsilenkia su tuo įstatymu, parduodami vienas korteles be žąsų, žinoma, pigia kaina, dažniausiai po 1 litą“.¹²⁵

Vyriausybė taip pat svarstė įstatymą, kuris liėtų pinigingsiausius valdininkus, o tiksliau – valdininkes. Šioji 1933 m. gegužę nutarė, kad jei valstybinėse įstaigose dirba vyras ir žmona, ir jei vienas iš sutuoktinių uždirba ne mažiau kaip 600 Lt Kaune, o provincijoje 450 Lt, tai vienas iš tarnybos turi būti atleistas.¹²⁶

Miestiečiai, inteligentai ir valdininkai raginti kuo dažniau viešėti kaime ir būtent ten leisti savo pinigus. Pavyzdžiui, prieš 1934 m. vasaros atostogas „Mūsų laikraštis“ moralizavo, kad valdininkams savo pinigus geriau išleisti kaime, kuris „...dabar taip reikalingas pinigų, o pas miestietį vis dar vienas kitas litas daugiau atsiranda, negu pas ūkininką.“ Be to, kaime „...yra ir kumpių, ir dešrų, ir sūrių, ir sviesto, ir pieno, tik pinigų nėra. Kam miestiečiui mokėti kur nors kurorto restorane ar valgyloje už maistą – jis gali visą mėnesį gyventi kaime...“¹²⁷

Tad, kai 1934 m. kilo „žąsų krizė“, daugelis su piktdžiuga sutiko Vyriausybės nurodymą kiekvienam valdininkui priklausomai nuo algos dydžio nusipirkti atitinkamą kiekį žąsų.

Kad būtų surenkama daugiau pinigų į biudžetą, vyriausybė priėmė nemažai naujų mokesčių. 1931 m. Lietuvos valdžia priėmė įstatymą, kuriuo buvo apmokestintos transporto priemonės.¹²⁸ Lengvųjų automobilių, naudojamų asmeninems reikmėms, metinis mokestis svyravo priklausomai nuo jo galingumo ir siekė nuo 30 iki 70 Lt. Jei lengvosios transporto priemonės buvo naudojamos verslo reikalams, tai mokestis pakildavo dvigubai. Sunkvežimių ir autobusų metinis mokestis svyravo nuo 125 Lt iki 275 Lt. Mokestis buvo skaičiuojamas pagal sunkiųjų transporto priemonių svorį. Taip pat buvo įvestas naujas verslo pelno mokestis, kuris apmokesdino verslininkų pelną nuo 8 iki 16 proc.¹²⁹ Mokestis koreliavo priklausomai nuo pelno dydžio. Taip pat buvo apmokesdinti ir butų nuomotojai.¹³⁰ Jie turėjo mokėti priklausomai nuo nuomojamų butų

¹²⁴ Jakelaitis J., *Jeigu kas nors skaitys*, Kaunas, 1996, p. 280.

¹²⁵ *Verslas*, 1934 11 20, p. 2.

¹²⁶ Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (II), *Verslo klasė*, 2009 m. sausis, p. 42.

¹²⁷ Į kaimą!, *Mūsų laikraštis*, 1934 06 09, p. 2.

¹²⁸ Mokesčių normos už naudojimąsi sauskeliais, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 358, p. 20.

¹²⁹ Verslo pelno mokesčio įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 366, p. 1.

¹³⁰ Butų mokesčio įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 489, p. 1.

vertės 2-6 proc. Vyriausybė įvesdė ir darbo pajamų mokestį,¹³¹ kuris siekė 4-14 proc. Kuo daugiau žmogus uždirbdavo, tuo daugiau turėdavo sumokėti. 1931 m. buvo įvestas dar ir pramogų mokestis,¹³² kuris apmokesdino kultūros renginių bilietus. Bilietai taip pat buvo apmokesdinami progresine sistema ir jų mokesčiai siekė nuo 10 iki 30 proc. bilieto vertės. 1934 m. buvo priimtas įstatymas, kuris reglamentavo, kad įmonės, kurios baudžia pinigėmis bausmėmis savo darbuotojus, pinigus turi įnešti į valstybės kasą,¹³³ o kitais metais buvo įvesti dar keli mokesčiai - tai mokestis už radiją,¹³⁴ kuris siekė nuo 0,8 Lt iki 4 Lt, priklausomai nuo radijo imtuvo tipo, taip pat apmokesdino komercinį keleivių vežiojimą, nustatė rinkliavą už transporto priemonių registraciją, bei buvo padidinti mokesčiai autobusams bei sunkvežimiams.¹³⁵ Taip pat ekonominės krizės metu kelis kartus buvo kelti alkoholio akcizai.¹³⁶

Nuo 1931 m. buvo nebekeliami iš biudžeto išlaikomų tarnautojų atlyginimai,¹³⁷ buvo mažinami arba išvis sustabdyti šventiniai priedai.¹³⁸ Nuo 1932 m. krizės reiškinius pajuto jau visi valstybės išlaikomi gyventojai, nes buvo mažinamos pensijos, pašalpos, atlyginimai,¹³⁹ valstybės tarnautojams nebebuvo keliamos kategorijos.¹⁴⁰ Reikia pastebėti, kad atlyginimai buvo mažinami ne vienodai, galima būtų teigti, kad net diskriminuojant nevedusius vyrus bei netekėjusias moteris, nes jiems atlyginimai buvo mažinami daugiau, nei santuokoje gyvenantiems valstybės tarnautojams. Jei abu šeimos nariai dirbo valstybės tarnyboje, tai vieno jų atlyginimas buvo mažinamas tokiu pat procentu, kaip ir nevedusio tarnautojo.¹⁴¹ Pavyzdžiui, vedusių valstybės tarnautojų atlyginimai buvo sumažinti nuo 6 proc. iki 21,15 proc., tuo tarpu nevedusiems atlyginimai buvo mažinami nuo 11 proc. iki 26,15 proc.

Krizės metu Vyriausybė skyrė didelį dėmesį mokesčių surinkimui, bei kovai su šešėline ekonomika. Krizės metu buvo skiriamos premijos mokesčių inspekcijos darbuotojams, kurie prižiūrėdavo mokesčių surinkimą.¹⁴² Paprastiems gyventojams, kurie įskūsdavo mokesčių mokėjimo pažeidimus, taip pat būdavo skiriamos premijos. Taip pat buvo stiprinama kova su kontrabanda bei nelegalia alkoholinių gėrimų gamyba.¹⁴³

Tačiau negalima teigti, kad anuometinė valdžia tik beatodairiškai įvedinėjo naujus mokesčius ir kėlė jau esamus, norėdama surinkti kuo daugiau pinigų į biudžetą, bei tik mažino jo

¹³¹ Darbo pajamų mokesčio įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 388, p. 1.

¹³² Pramogų mokesčio įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 366, p. 10.

¹³³ Pramonės įmonių baudų kapitalui laikyti ir naudoti taisyklės, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 463, p. 2.

¹³⁴ Radio tarifas, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 477, p. 3.

¹³⁵ Viešaisiais keliais vežiojimo rinkliavos, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 483, p. 1.

¹³⁶ Akcizo mokesčių įstatų pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 372, p. 5; Laikinių akcizo mokesčių įstatų pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 407, p. 1.

¹³⁷ Švenčių mokėjimo priedo įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 372, p. 9.

¹³⁸ Ten pat.

¹³⁹ 1932 m. valstybės biudžetui subalansuoti įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 383, p. 2.

¹⁴⁰ Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo pakeitimui vykdyti instrukcija, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 396, p. 2.

¹⁴¹ 1933 m. valstybės biudžetui subalansuoti įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 413, p. 2.

¹⁴² Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 383, p. 2.

¹⁴³ Laikinių akcizo mokesčių įstatų pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 378, p. 1.

išlaidas. Ji taip pat stengėsi pagal išgales skatinti ūkį. Valstybė skyrė subsidijas už eksportuojamą sviestą bei mėsą, taip pat vyriausybė puikiai suprasdama kredito reikšmę ūkiui, įvedė maksimalias 12 proc. bankų palūkanas,¹⁴⁴ tačiau, reikia konstatuoti, kad nesugebėjo deramai išspręsti kredito trūkumo problemos. 1932 m. buvo įvestas elektros kainų reguliavimo įstatymas.¹⁴⁵ 1934 m. valdžia numatė galimybę gyventojams, kurie buvo pasiskolinę iš valstybės gyvenamajam būstui pirkti, sumažinti paskolos palūkanas, pakeisti paskolos mokėjimo grafiką.¹⁴⁶ Tais pačiais metais vyriausybė atidėjo pašalpų bei stipendijų gražinimą bedarbiams tol, kol jie pradės dirbti.¹⁴⁷ Valdžios vyrai matydami labai sunkią valstiečių padėtį nuo 1935 m. sausio 1 dienos iki 1937 m. sausio 1 dienos, žemės mokesčius sumažino 10 proc.¹⁴⁸ Tais pačiais metais Žemės ūkio ministras gavo teisę, atsižvelgdamas į gavusio paskolą, skirtą sodybos ir trobesių statybai, žmogaus sunkią ekonominę padėtį, iki 50 proc. paskolos įskaityti negražinama pašalpa.¹⁴⁹

Kaip sunku buvo rasti tinkamą sprendimą ekonominei krizei pažaboti, manau, puikiai iliustruoja A. Smetonos žodžiai: „Kovoti su krize labai sunku. Jei susiaurinsi įvežimą – mažėja valstybės pajamos iš muitų, transporto ir apyvartos. Biudžeto pajamose darosi spraga. Jei sumažinsi valdininkams bei tarnautojams atlyginimą – mažėja gyventojų perkamoji galia, mažėja apyvarta, ir tai visur atsiliepia.

Taupumas irgi turi netik teigiamų, bet ir neigiamų vaisių. Jei ūkininkas pradės labai taupyti ir užsidarys beveik natūralaus ūkininkavimo formose, labai sumažės apyvarta, šalies ūkis turės apmirti“.¹⁵⁰

Kadangi Lietuvoje tuo metu privati iniciatyva buvo dar labai silpna, buvo steigiamos valstybinės įmonės „Maistas“ ir „Pieno Centras“, kurios organizavo lietuviškų mėsos ir pieno gaminių eksportą dideliu mastu.

Tuometinis Ministras pirmininkas J. Tūbelis manė, kad Lietuva vesdama protekcionistinę politiką nieko nelaimės, nes taip elgiasi visos šalys. Jo nuomone, reikia piginti gamybą, ją diferencijuoti ir kuo daugiau eksportuoti. Tik šiomis priemonėmis Lietuva gali išeiti iš ekonominės krizės.¹⁵¹

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos valdžia praktiškai niekuom neišsiskyrė iš kitų šalių, vykdydama ekonominę politiką Pasaulinės ekonomikos metais. Ji, kaip ir kitos valstybės, mažino biudžeto išlaidas karpydama atlyginimus, pašalpas, pensijas, stipendijas ir kitas valstybės

¹⁴⁴ Kredito įstaigų imamoms palūkanoms normuoti įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 402, p. 15.

¹⁴⁵ Elektros energijos kainoms normuoti įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 412, p. 2.

¹⁴⁶ Namų savininkų skolų mokėjimui palengvinti įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 444, p.1.

¹⁴⁷ Stipendijoms ir pašalpoms gražinti taisyklių pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 455, p. 4.

¹⁴⁸ Žemės mokesčių įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 470, p. 9.

¹⁴⁹ Paskoloms pavyzdinių sodybų ir trobesių statybai duoti taisyklių pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 477, p. 4.

¹⁵⁰ Ankieta krizės klausimais, *Tautos ūkis*, Nr. 5, 1932, p. 130.

¹⁵¹ Ten pat.

išlaidas, kelis kartus kėlė importo muitus, taip apsaugodama šalies pramonę, bandė skatinti vidaus vartojimą, ypač lietuviškom prekėm.

Be abejo, kad turėdama ekonominių negalavimų, Vyriausybė turėjo spręsti ir biudžeto surinkimo klausimą. Tam buvo priimti tokie nepopuliarūs sprendimai, kaip jau esamų tiesioginių mokesčių didinimas, bei naujų mokesčių įvedimas.

IŠVADOS

1. Pasaulinė ekonominė krizė buvo pirmoji tokio masto ekonominė krizė žmonijos istorijoje. Pasaulyje buvo jaučiamas pasimetimas, nes niekas tiksliai nežinojo, kaip reikia kovoti su ja, ankstesni antikriziniai metodai jai neveikė. Pagrindinės Pasaulinės ekonominės krizės priežastys buvo spekuliacija akcijų biržose bei perprodukcija. Didelę reikšmę turėjo JAV Federalinių rezervų sistemos sukūrimas, kuris sąlygojo didelę pinigų pasiūlą. Tie pinigai patekę į rinką nebuvo efektyviai investuoti, jie paprasčiausiai sukėlė akcijų kainų burbulą, nes tuo metu buvo labai populiariu investuoti į akcijas. Jų didelė paklausa taip sukėlė akcijų kainas, kad jos nebeatitiko realios vertės. Kylant ekonomikai, daugelis gyveno ateities lūkesčiais, labai išaugo vartojimas. Į tai atsakydamas ūkis pradėjo dar daugiau gaminti, todėl susidarė didelė perprodukcija. Pasaulio ekonomika buvo tiek išsipūtusi, kad jai sprogti reikėjo labai nedaug. Ir tai atsitiko 1929 m. spalio 24 d. staiga nukritus akcijų kainoms.

2. Didžioji depresija palietė be išimties visas pasaulio valstybes, tačiau labiausiai nukentėjo tos šalys, kuriose buvo gerai išvystyta pramonė. Būtent tų šalių ekonomikos labiausiai kilo visuotinio ekonomikos kilimo laikotarpiu, todėl natūralu, kad jos labiausiai ir krito pasaulyje įsigalėjus ekonominei krizei. Išsivysčiusių šalių ūkiai daugiausiai dirbo eksporto rinkoms, jie buvo stipriai įsiskolinę, kadangi sparčiai plėtėsi, todėl kai pasaulyje staigiai sumažėjo vartojimas, jos susidūrė su didelėmis problemomis, nes nebeturėjo kur realizuoti savo produkcijos. Kadangi kreditoriai spaudė, tai labai daug įmonių bankrutavo, nusitempdamos su savimi ir juos kreditavusius bankus. Pasaulyje kelis kartus išaugo bedarbių skaičius.

Mažiau nukentėjo nuo krizės tos šalys, kuriose buvo apylygis santykis tarp pramonės ir žemės ūkio. Tokioms šalims buvo lengviau išgyventi krizę, savo ekonominę politiką pasukus į autarkiją.

3. Pasaulinės ekonomikos metais visos šalys vykdė protekcionistinę politiką. Norėdamos apsaugoti savo ūkį įvedė didžiulius importo muitus, skatino savo šalies pramonę įvairiomis mokestinėmis lengvatomis, suteikdavo savo šalies įmonėms kreditus geromis sąlygomis. Įvairios šalys siekdamos mažinti išaugusią bedarbystę kūrė viešųjų darbų programas. Dauguma valstybių suko į autarkinį ūkį. Be išimties visų šalių didžiausias siekis buvo ne tik apsaugoti savo nacionalinę ekonomiką, tačiau ir kuo daugiau eksportuoti sukurto produkto į užsienio valstybes. Kai kurios valstybės siekdamos, kad jų produkcija taptų konkurencingesne užsienio rinkose, devalvavo savo valiutą.

4. Lietuvos ūkis Pasaulinės ekonominės krizės metais buvo paveiktas gana skaudžiai. Tiesa, ši krizė Lietuvoje šiek tiek skyrėsi, lyginant ją su kitomis valstybėmis, nes pirmiausiai ji į Lietuvą

atėjo pavėlavusi. Tik 1931 m. Lietuva pajuto jos poveikį. Taip pat Lietuvos pramonė, lyginant ją su užsienio šalimis, krito pakankamai nedaug. Šį reiškinį lėmė tai, kad pramonė Lietuvoje buvo mažai prasiskolinusi, taip pat dirbo išskirtinai vietos rinkai, nes tik iki 20 proc. produkcijos buvo eksportuojama, taip pat ji daugiausiai gamino pirmojo būtinumo prekes, todėl net ir krizės metu pramonės gaminių parduodamas kiekis nedaug tesumažėjo.

Kita padėtis buvo žemės ūkio sektoriuje. Lietuva tarpukariu buvo tipiškas agrarinis kraštas. Kaime gyveno apie 80 proc. visų Lietuvos gyventojų. Todėl natūralu, kad vietinė rinka nebuvo pajėgi pati suvartoti kaime pagaminamą produktą. Ji būtinai reikėjo eksportuoti, o tai padaryti krizės metu būdavo vis sunkiau, nes užsienio rinkos apsitvėrė aukštomis muitų sienomis. Apskritai, žemės ūkio sektorius pasaulyje smarkiau krito nei pramonė. To priežastis buvo naujų žemės plotų Šiaurės ir Pietų Amerikos žemynuose įsisavinimas ir žemės produktų pasiūlos pasaulio rinkose perteklius. 1935 m. žemės ūkio produktų kainos Lietuvoje nukrito beveik 3,4 karto.

5. Lietuvos ūkis siaučiant pasaulinei ekonominei krizei buvo priverstas prisitaikyti prie pakitusių sąlygų. Lietuvos pramonėje įsigalėjo monopolijos ir įvairūs sindikatai. Tai leido pramonės įmonėms drauge koordinuoti savo veiksmus. Jos nustatydavo tam tikrų produktų kainas bei leistinus metinius produkcijos kiekius atskiroms įmonėms. Taip buvo išvengta „kainų karo“, todėl ypač mažesnės pramonės įmonės įgavo gerų šansų atsilaikyti prieš bankrotą.

Žemės ūkio sektoriuje taip pat įvyko kai kurios transformacijos. Buvo pagerinta produktų kokybė, nes tai vertė daryti eksporto rinkos, taip pat buvo atkreiptas dėmesys į efektyvesnę ūkio našumą.

6. Lietuvos gyventojų padėtis Pasaulinės ekonominės krizės metais buvo nevienoda. Lengviausiai ją išgyveno valstybės tarnautojai bei aukštos kvalifikacijos pramonės darbuotojai. Tiesa, nors valstybės tarnautojams ir buvo mažinamos algos, tačiau jos vistiek buvo gana aukštos, nes maisto produktų kainos krito virš trijų kartų, tuo tarpu atlyginimai mažėjo nuo 6 proc. iki 26 proc.

Sunkesnė situacija buvo valstiečiams, nes jie pateko į vadinamąsias „kainų žirkles“. Kadangi jų gaminama produkcija daugiau nei trigubai neteko savo prieškrizinės vertės, o reikalingiausios pramonės prekių kainos krito tik iki 50 proc., tai jie buvo priversti kelis kartus daugiau parduoti tų pačių prekių, kad galėtų nusipirkti tuos pačius produktus.

7. Lietuvos ekonominė politika buvo labai panaši į kitų užsienio valstybių vykdomą politiką. Ji taip pat smarkiai pakėlė importo muitus, skatino vietinę pramonę, bandė išspręsti kreditų problemą, nes jie buvo būtini ūkio plėtrai, įvedė maksimalią kredito palūkanų maržą, skyrė subsidijas už eksportą. Taip pat valstybė nurašydavo dalį valstybinių paskolų skolininkams, pakeisdavo mokėjimų terminus, mažino palūkanas. Kaip ir kitose šalyse, Lietuvoje valdžia vis daugiau kišosi į ūkinį gyvenimą. Ji steigė valstybinius monopolius, kurie organizavo žemės ūkio

produktų eksportą į kitas šalis, ėmė kurti viešųjų darbų programas, taip pat ėmėsi reguliuoti produktų kainas. Tam buvo įsteigta speciali Kainų Tvarkytojo pareigybė. Taip pat leido įstatymus, kurie turėjo išjudinti vidaus vartojimą.

Skirtingai nuo kitų pasaulio šalių, Lietuvos Vyriausybė pasirinko tvirto lito išlaikymo politiką, nedevalvavo savo valiutos bei neatsisakė aukso standarto. Taip pat Pasaulinės ekonominės krizės metu Lietuva sugebėjo išlaikyti teigiamą užsienio prekybos balansą, ko nesugebėdavo padaryti daugelis valstybių.

Krizės metu buvo priimami ir nepopuliarūs sprendimai, tokie kaip: atlyginimų, pensijų ir pašalpų mažinimas, naujų mokesčių įvedimas, jau esamų mokesčių kėlimas. Taip pat krizės metu didėjo valstybinis mokesčių išieškojimo represinis aparatas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai

F. 987, ap.1, b. 320, l. 3, *Lietuvos valstybinis centrinis archyvas*.

F. 987, ap. 1, b.321, l. 22, *Lietuvos valstybinis centrinis archyvas*.

F. 987, ap.1, b.552, l.103, *Lietuvos valstybinis centrinis archyvas*.

Publikuoti dokumentai

1. *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 324.
2. *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 325.
3. *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 336.
4. *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 358.
5. *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 366.
6. *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 372.
7. *Vyriausybės žinios*, 1931, Nr. 373.
8. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 378.
9. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 382.
10. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 383.
11. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 388.
12. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 389.
13. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 396.
14. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 402.
15. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 403.
16. *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 407.
17. *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 412.
18. *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 413.
19. *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 429.
20. *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 444.
21. *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 455.
22. *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 457.
23. *Vyriausybės žinios*, 1934, Nr. 463.
24. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 470.

25. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 471.
26. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 477.
27. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 478.
28. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 483.
29. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 489.

Statistikos leidiniai

1. *Lietuvos užsienio prekyba 1929 m.*, Kaunas, 1930.
2. *Lietuvos užsienio prekyba 1930 m.*, Kaunas, 1931.
3. *Lietuvos užsienio prekyba 1931 m.*, Kaunas, 1932.
4. *Lietuvos užsienio prekyba 1932 m.*, Kaunas, 1933.
5. *Lietuvos užsienio prekyba 1933 m.*, Kaunas, 1934.
6. *Lietuvos užsienio prekyba 1934 m.*, Kaunas, 1935.
7. *Lietuvos užsienio prekyba 1935 m.*, Kaunas, 1936.

Atsiminimai

1. Jakelaitis J., *Jeigu kas nors skaitytų*, Kaunas, 1996.

Literatūra

1. Ankieta krizės klausimais, *Tautos ūkis*, Nr.5, 1932, p. 130.
2. Ar atsispirsim kriziui?, *Mūsų laikraštis*, 1932 11 19, p. 1.
3. Cameron R., *A concise economic history of the world: from paleolithic times to present*, New York, 1991.
4. Cesevičius D., *Lietuvos ekonominė politika 1918 – 1940*, Vilnius, 1995.
5. Conlin J., *Our Land, Our Time. A History of the United States from 1865*, San Diego, 1986.
6. Cornwell R., *World History of the Twentieth Century*, Bristol, 1969.
7. *Die Gesellschaft*, 1928, Nr.2, p. 4.
8. Dirmeikis B., Ūkininių apmąstymai, *Vairas*, 1931, Nr. 1, p. 12.
9. Feinstein C., Temin P., *The European Economy Between the Wars*, Oxford, 1997.
10. Gordon C., *Vokiečiai. Praeitis, dabartis, ateitis, permainingos ir tęstinumas*, Vilnius, 1995.
11. Great Depression, http://en.wikipedia.org/wiki/Great_Depression, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010 02 08].
12. Gregorauskas M., *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940 –1960*, Vilnius, 1960.

13. Grėška J., *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmoje pusėje ir jos problemos*, Vilnius, 1993.
14. Į kaimą!, *Mūsų laikraštis*, 1934 06 09, p. 2.
15. Kas girdėti Latvijoje, *Diena*, 1935 05 05, p. 2.
16. Kennedy P., *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, London, 1988.
17. Kodėl ūkininkams vis sunkiau gyventi?, *Mūsų laikraštis*, 1932 12 17, p. 1.
18. Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (I), *Verslo klasė*, 2008 m. gruodis, p. 50-55.
19. Kulikauskas G., „Krizis“ tarpukario Lietuvoje (II), *Verslo klasė*, 2009 m. sausis, p. 40-45.
20. Leeds C., *Italy under Mussolini*, Avon, 1988.
21. Lietuvos ūkis, *Lietuvos ūkis ir rinka*, Nr. 8, 1931, p. 42.
22. Maiminas J., *Teorijos ir tikrovė*, Vilnius, 1960.
23. Meškauskas K., Puronas V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976.
24. *New York Times*, 1928 10 29, p. 2.
25. *New York Times*, 1930 06 10, p. 5.
26. Paxton R., *Europe in Twentieth Century*, San Diego, 1985.
27. *Pieno ir gyvulių ūkis*, 1933, Nr. 12, p. 378.
28. Plytų reikalai, *Lietuvos aidas*, 1931 07 16, p. 7.
29. Pričinauskas J., *Ekonominė darbo valstiečių padėtis Lietuvoje buržuazijos valdymo metais*, Vilnius, 1955.
30. Skirius J., *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918 – 1939 metais*, Vilnius
31. Tamošiūnas J., *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos*, Vilnius, 1974.
32. Tilžietės skolinasi vaikus, kad greičiau praleistų Lietuvoj nusipirkti maisto, *Lietuvos ūkininkas*, Nr.46, 1933, p. 1.
33. Užsienio prekyba 1929 m., *Lietuvos ūkis ir rinka*, Nr. 1, 1930, p. 61.
34. Vaitekūnas S., *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*, Vilnius, 2006.
35. Valančius G., Lietuvos ūkis 1931 metais, *Tautos ūkis*, 1932, Nr. 1, p. 5.
36. Vaskela G., Ūkis 1918-1938 metais, <http://gevas.k.dtiltas.lt/GeVask/html/ukis1929-1938.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2010 04 12].
37. *Verslas*, 1934 11 20, p. 2.
38. Žašų karalystė, *Sekmadienis*, 1934 11 4, p. 1.

39. 50 darbininkų bus darbo, *ABC*, 1934 01 16, p. 2.
40. 600 bedarbių prašo darbo, *ABC*, 1934 01 16, p. 2.
41. Фишер В., *Европа: экономика, общество и государство. 1914–1980*, Москва, 1999
42. *Литва за полвека новой эпохи*, Вильнюс, 1967.
43. Паулюкенис В., *Государственно – монополистический капитализм в буржуазной Литве*, Вильнюс, 1964.

SANTRAUKA

Pastaraisiais metais Lietuvos žiniasklaidoje netyla kalbos apie šalį apėmusią ekonominę krizę. Vis dažniau prisimenama ir Pasaulinė ekonominė krizė, kuri siautė visame pasaulyje 1929–1933 metais. Ši ekonominė krizė dar vadinama Didžiąja depresija. Šiai krizei gilumu bei platumu neprilygsta nei viena iki šiol buvusi ekonominė krizė.

Šiame darbe yra nagrinėjama kaip Pasaulinė ekonominė krizė paveikė Lietuvos ūkį bei kokią ekonominę politiką vykdė Lietuvos vyriausybė siekdama ją įveikti.

Ši tema yra aktuali tuo, kad šiuo metu vėl siaučiant jau antrai Pasaulinei ekonominei krizei, yra svarbu žinoti, kaip ankstensė ekonominė krizė paveikė Lietuvą ir kokių priemonių buvo imtasi jai likviduoti.

Rašant šį darbą buvo naudotas mokslinės literatūros ir šaltinių analizės bei lyginamasis metodas.

Tiriant šią temą, buvo atskleista kaip stipriai Pasaulinė ekonominė krizė paveikė Lietuvos ūkį, buvo gilinamasi į jos poveikį atskiroms ūkio šakoms, taip pat ir į krizės poveikį Lietuvos gyventojams. Be to, darbe yra tiriama Lietuvos ekonominė politika, taip pat ieškomi bendrumai ir skirtumai tarp Lietuvos Vyriausybės vykdomos ekonominės politikos ir užsienio kraštų vykdomos ekonomines politikos.

Baigus tyrimą paaiškėjo, kad Pasaulinė ekonominė krizė palietė Lietuvos ūkį taip pat, kaip ir kitas valstybės, tačiau Lietuvoje ji turėjo ir savų išskirtinumų. Kovoiant su krize, Lietuvos valstybė neišsiskyrė stipriai iš kitų pasaulio valstybių vykdoma ekonomine politika. Jiėjo tuo pačiu ekonominės politikos keliu kaip ir kitos pasaulio šalys, tik su kai kuriais mažais skirtumais.

SUMMARY

In recent years the media of Lithuania keep talking about the country covered economic crisis. It is often remembered the Global Economic Crisis, which was raging around the world in 1929-1933. The latter economic crisis is known as the Great Depression.

In this topic is researched the impact of the Global Economic Crisis on the economy of Lithuania and what economic policy was executed in order to overcome the crisis.

In these days, when the second Global Economic Crisis is raging, it is important to know how the previous economic crisis affected Lithuania and what measures had been taken in order to overcome it.

While writing this work were used the scientific literature, analysis of sources and comparative method.

Doing the research of this topic was revealed how strongly The Global Economic Crisis has affected the economy of Lithuania, also the impact of crisis on different industries and population of Lithuania. Moreover, in this work was researched the economic policy of Lithuania, looked for similarities and differences between the government of Lithuania implemented economic policy and foreign countries implemented economic policy.

The research revealed that the Global Economic Crisis has affected the economy of Lithuania as well as the economy of other states, however the crisis in Lithuania had its own features. Overcoming the crisis Lithuania with its implemented economic policy did not distinguish heavily from other countries of the world. Its way of economic policy was the same as of other countries in the world, with only some minor differences.